

Kiss-Komjáthy Andor

István bán és atyafisága

A Gutkeled nemzetség Sárvármonostori ágának korai története

Lezárva: 2025. 01. 14.

Tartalom

Bevezetés.....	2
1. A Kezdetek	3
1. 1. A Gutkelek első képviselői	3
1. 2. A Sárvármonostoriak felmenői	4
2. A Sárvármonostoriak „első” nemzedéke	6
2. 1. A méltóságviselők.....	6
2. 2. A nemzedék többi tagja	9
3. Gutkeled nembeli István tevékenysége	10
3. 1. Korai hivatalviselései	10
3. 2. Báni tevékenysége, berendezkedése.....	13
3. 3. Stájer kapitánysága.....	18
3. 4. Egy különös klisszai oklevél	19
3. 5. István familiárisai	20
4. A Sárvármonostoriak második nemzedéke.....	22
5. A Sárvármonostoriak birtokai.....	26
Konklúzió	28
Bibliográfia.....	30
Források.....	30
Szakirodalom.....	31

Bevezetés

A 12–13. század fordulóján a magyarországi létfelfogás egyházközpontú nézetét felváltotta egy világiasabb szemlélet. A világi nagybirtokosok gazdasági, társadalmi és politikai előretörése ideológiai változásokat is hozott, egy offenzív történelemszemlélet jelent meg, melynek révén a nagybirtokosok birtokba vették saját történelmüket.¹ Ennek a folyamatnak szerves része volt a – többnyire *de genere* vagy *de generatione* megnevezéssel ellátott – úri nemzetségek megjelenése is, mely által az arisztokrácia/elit célja egyrészt rokonságuk kiemelése volt a király többi alattvalója közül, másrészt a *genus*oknak gyakran nevet adó fiktív vagy valós ősökön keresztül az Árpád-házzal is vetekedtek.² A tartományurak jelentős része az úri nemzetségekből került ki.

Ezen *genus*okhoz tartozott a Gutkeled nemzetség is, mely évszázadokon át nagy szerepet játszott a Magyar Királyság történetében. A nemzetség számos ággal rendelkezett, az Árpád-korban ezek közül a Sárvármonostori ág emelkedett a legmagasabbra: a számos országos méltóságot viselt személy mellett egy oligarcha, Gutkeled nembeli Joachim is e rokonságból származott.³ A Sárvármonostori ág egyik meghatározó tagja Dragun fia István volt, aki IV. Béla uralkodása alatt sokat tett nemzetsége és családja felemelkedéséért. Hosszú pályája alatt a főúr számos hivatalt viselt és nagy örökséget hagyott fiaira, köztük az oligarcha Joachimra is.⁴ A Gutkeled nemzetség és a Sárvármonostoriak nem ismeretlenek a magyar medievisztika előtt. Többek között Karácsonyi János, Wertner Mór és Engel Pál is részletesen foglalkozott a nemzetséggel, illetve az ág származásával, genealógiájával és méltóságviseléseivel.⁵ Míg a hosszú szlavón báni hivatalviseléséről híres Gutkeled nembeli István tevékenységét Bradács Gábor és Rudolf Veronika külpolitikai szempontból vette górcső alá,⁶ addig Gál Judit a dalmáciai intézkedéseit vizsgálta,⁷ Kádár Tamás pedig a báni méltóságviselését járta körbe tüzetesebben.⁸ Bár számos szakmunka érinti a Sárvármonostori ágot és István életének egyes szakaszait, egységes, modern feldolgozás még nem készült a nemzetségről és tagjai tevékenységéről, valamint a *genus* genealógiájával és belpolitikai tevékenységével foglalkozó múlt századi alkotások is kiegészítésre szorulnak. A Sárvármonostoriak feldolgozásával jobban

¹ KRISTÓ, 1983/A. 35.; THOROCZKAY, 2020. 39–40.

² KRISTÓ, 1983/A. 26., 35–36.

³ ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás, 2. tábla: Majádi; KARÁCSONYI, 1900². 507., 512.; KISS-KOMJÁTHY, 2023. 275., 309–310.

⁴ ZSOLDOS, ARCH. 310.; KISS-KOMJÁTHY, 2023. 275.

⁵ KARÁCSONYI, 1900². 508., 512–513., 516–517.; WERTNER, 1909. 402.; ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás, 2. tábla: Majádi

⁶ BRADÁCS, 2016. 171–197.; RUDOLF, 2023. 170–201.

⁷ GÁL, 2020. 125–127.

⁸ KÁDÁR, 2018. 121–131.

megérthetővé válik István fia Joachim oligarchikus pályafutása és felemelkedése is. A dolgozatomban tehát a Sárvármonostori ág korai történetét vizsgálom, elsősorban 1216-tól, az ág első ismert tagjának megjelenésétől, Istvánnak az 1260-ban bekövetkezett haláláig, mely periódus a Sárvármonostoriak két generációját foglalja magában. Emellett kitérek a Gutkeledek és a Sárvármonostoriak őseinek tevékenységére is. Fő kérdéseim a következők: Hogyan emelkedett fel a Sárvármonostori ág? Milyen szerepe volt a Sárvármonostoriaknak és különösen Dragun fia Istvánnak Joachim felemelkedésében? Ezen kérdések mentén veszem részletes vizsgálat alá a Sárvármonostoriak tevékenységét, méltóságviseléseit, birtokviszonyait és genealógiáját.

1. A Kezdetek

1. 1. A Gutkeledek első képviselői

A Gutkeled nemzetség Kézai Simon szerint a svábföldi Stauf várából származott, első képviselőiként három testvért tart számon, akik közül Gut és Keled neve ismert, akik Péter király idejében jöttek az országba.⁹ Györffy György szerint Gut és Keled még az államszervezés idején érkezhettek, de csak Péter idején jutottak szerephez, ezért tekinti őket Ákos mester és az őt átvevő Kézai későbbi jövevényeknek.¹⁰ A 14. századi krónikakompozíció mindezt jobban kifejtve azt állítja, hogy a Stauf várából származó Gutkeledek (III.) Henrik német-római császár küldte Péter király segítségére, de csak később, László és Géza hercegek Salamon elleni küzdelmei során emelkedtek nagyra.¹¹ Gut és Keled kilétéről keveset tudni, Domanovszky Sándor szerint semmi esetre sem egyezhetnek meg az 1093-ban előkerülő Guttal és a zobori apátság 1111-es alapításánál jelen levő Keled bácsi ispánnal a feltételezett országba érkezésük óta eltelt hosszú idő miatt.¹² Mályusz Elemér szerint, viszont lehetséges, hogy a nemzetség a 12. századi felmenőkről kapta a nevét, nem a korábbi őseikről.¹³

⁹ „Sed postea tempore Petri regis Kelad et Gut intrant tres fratres ex gente Svevorum procreati. De castello Stauf sunt nativi.” – SIMONIS DE KÉZA 189. Karácsonyi János a német eredetet nem tartotta megalapozottnak arra hivatkozva, hogy a nemzetség tagjai az ősi birtokaiknak nem adtak német nevet, a tulajdonukban lévő német eredetű birtokoknak sem használták okleveleikben a német nevet, illetve a családban gyakran előforduló és régi neveik sem német eredetűek. KARÁCSONYI, 1900². 471. A nemzetség birtokainak és tagjainak jelentős hányada csak a 13. században került megnevezésre, amikor már – két évszázaddal az országba érkezése után – a rokonság feltehetően nagymértékben beleolvadt a magyar elitbe, így az akkori elnevezések semmi esetre sem tükrözik a 11. századi állapotokat. A nemzetségben használt nevek csak a 13. századtól ismertek nagyobb mennyiségben, és bár valóban kevés a kifejezetten német vagy idegen eredetű személynév, ez a korban nem egy advena rokonságról elmondható, például a Hontpázmányokról is. ENGEL, GEN. Hontpázmány nem 1–17.

¹⁰ GYÖRFFY, 1977. 509.

¹¹ CHRONICI XIV. 298–299.; KARÁCSONYI, 1900². 471.

¹² CD I. 482.; FEJÉRPATAKY, 1892/A. 44.; CHRONICI XIV. 298. 11. lbj.; ZSOLDOS, ARCH. 125.

¹³ MÁLYUSZ, 1971. 69.

A Salamon alatti befolyásáról ismert Vid bácsi ispán is a Gutkeledék egyik első képviselője volt a krónika szerint.¹⁴ Minden kétséget kizáróan megfeleltethető az 1055-ös tihanyi alapítólevél tanúsorában előkerülő Vid *comesszel*.¹⁵ Salamon alatt, 1071-ben a bácsi ispáni méltóságot viselte.¹⁶ Salamonnak a Géza és László hercegekkel való viszálykodása idején az egyik legfőbb tanácsadójának bizonyult.¹⁷ Mindez a krónikából is egyértelmű, mivel őt emelik ki a legelső helyen a tanácskozások idején.¹⁸ Véleményem szerint ebből, illetve bácsi ispánságából – melyet később, a 12. század második felében gyakran találunk a nádorok kezén – következtetve, felvethető, hogy a Radó nádort követő időszakban, 1067 után, az 1070-es évek elején ő is betöltötte a nádori tisztséget.¹⁹ Méltóságának elhallgatása a krónikakompozícióban – véleményem szerint – a rendkívül negatív megítéléséhez köthető.²⁰ Mindez csupán feltételezés, a fenti érveken túl Vid nádori méltóságviselését nem támasztja alá több forrás.

1. 2. A Sárvármonostoriak felmenői

Maga a Sárvármonostori (fő)ág mint kifejezés Karácsonyi Jánostól származik, aki ezt a bizonyos rokonságot a Szatmár megyei sárvári monostorban való birtoklásuk alapján kötötte össze, ezen értelmezést később Engel Pál is részben elfogadta a genealógiájában.²¹ Rekonstrukciójában mindkét szerző egy 1250-es oklevelet vett alapul, melyben a Gutkeled nem bizonyos tagjai eladták a Bács megyei Futak nevű birtokukat, hogy a bejövő pénzt a sérült sárvári monostor felújítására fordíthassák.²² A monostor ezen oklevélben megjelenő kegyurai a közös birtoklás okán közeli rokonoknak tekinthetők, az ő felmenőiket, illetve a leszármazottaikat nevezhetjük a Sárvármonostoriaknak. Az oklevél szerint a sárvári monostor a tatárjárás során sérült meg, ez, illetve a számos kegyúr – kik 1250-re már egy kiterjedt rokonságot alkottak – arra utal, hogy a monostor 1241 előtt biztosan,²³ de vélhetően már jóideje, több generációra visszamenően a rokonság birtokában volt. Az ággal összefüggésbe hozható egy másik monostor is, mely rávilágíthat a rokonság eredetére. A csatári monostort Márton

¹⁴ CHRONICI XIV. 299. Ezt alátámasztja a nemzetségben fellelhető számos Vid név és a birtokviszonyok is. MÁLYUSZ, 1971. 69. Véleményem szerint felvethető, hogy Vid volt Gut és Keled mellett a harmadik testvér az országba érkezéskor.

¹⁵ CD I. 393.; CHRONICI XIV. 371. 1. lbj.

¹⁶ ZSOLDOS, ARCH.125.

¹⁷ MAKK, 1994. 729.; MAKK, 1987. 38.

¹⁸ „[...] cum consilio Vyd et Frank episcopi[...]”; „[...] Vyd et alii consuluerunt regi dicentes [...]” – CHRONICI XIV. 375., 380.

¹⁹ ZSOLDOS, ARCH. 15., 16., 125. SZÖCS, 2014. 47.

²⁰ „Qui Vyd Deo et hominibus detestabilis erat.”; „[...] Vyd Deo detestabilem [...]” – CHRONICI XIV. 374., 378.

²¹ KARÁCSONYI, 1900². 473.; ENGEL, GEN. Gútleled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás

²² A következő személyek voltak a monostor kegyurai: „[...] Stephanus banus tocius Sclavonie, Privartus, Keled filius Chepani, Tyba filius Tyba, Andreas filius Nycolai bani, Opoy filius Opoy, et Ladizlaus cum fratre suo Aladario [...]” – DL 343.; ÁMTF IV. 219–220.

²³ KRISTÓ, 2004. 409.

comes alapította valamikor 1141 és 1161 között. Mivel a monostort később a Sárvármonostoriak (pontosabban István leszármazottai) kezén találjuk, Fejérpataky László szerint a monostor megalapítása is a Gutkelekhez köthető.²⁴ Fejérpataky teóriáját a későbbi szakirodalom elfogadta, ezek alapján a Sárvármonostoriak legelső felmenőjét a monostor alapításánál érdemes keresni. Kállay Ubul Mártont tartotta a Sárvármonostori ág első ismert ősenek, ám ennek ellent mond, hogy a monostor alapítólevelében és később özvegye végrendeletében sem említik Mártonnak leszármazottját, csak egy fogadott fiát.²⁵ Mártonnak több testvére is felbukkan az oklevélben, közülük kiemelendő Elek, aki minden bizonnyal azonos a 12. század elején tevékenykedő Elek bánnal, továbbá Miklós, aki a Sárvármonostoriak között rendkívül elterjedt Miklós név használata okán véleményem szerint, az ág ősenek tekinthető.²⁶ A Miklós név István és közelebbi rokonai körében volt a legelterjedtebb, emellett tekintve, hogy a csatári monostort később István leszármazottai kezén találjuk, nem alaptalan feltételezni, hogy, ha az egész ágnak nem is, de legalább István és az ő közelebbi rokonságának Miklós volt a felmenője. A csatári monostor alapítóokleveléből egyébként kimutatható, hogy Miklós a monostorban való részét Mártonnak adta, a kegyuraság később Márton magtalan halála után Miklósról és testvéreire szállhatott.²⁷ Ez alapján meglátásom szerint, az 1263-ban felbukkanó, a csatári monostorban résszel rendelkező, ám a Sárvármonostoriakhoz nem köthető Gutkeled nembeli Peted fia Vid és unokatestvérei, Dama, Sándor és Ipolt, Márton és Miklós valamely másik testvérenek (a névazonosság alapján feltehetően Ipolitnak) leszármazottaiként aposztrofálhatók.²⁸

A Gutkelek legelső képviselői vizsgálatából világosan kitűnik, hogy a Magyar Királyságban hamar magasra tudtak emelkedni, Vid ispán már Salamon király egyik legfontosabb méltóságviselőjeként azonosítható. A nemzetség befolyása később sem veszett el, a csatári monostor alapítása tanúskodik arról, hogy Márton *comes*nek számottevő vagyona volt.²⁹ Mindezek alapján elmondható, hogy a Gutkeled nembeli Sárvármonostoriak jelentős anyagi háttérrel rendelkeztek, ami – mint az későbbi méltóságviseléseikből is kitűnik – az egyre növekvő rokonság között sem aprózódott el.

²⁴ DL 1176.; DL 41229.; DL 66862.; FEJÉRPATAKY, 1892/B. 20–21.

²⁵ FEJÉRPATAKY, 1892/B. 12., 14.; KÁLLAY, 1902. 140–141.

²⁶ A Sárvármonostoriak közül az Árpád-korban öt személyt hívtak Miklósnak, a név később is igen kedvelt volt a rokonság körében. ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1–11. tábla; PAULER, 1899. I. 606–607. 422. lbj.; ZSOLDOS, ARCH. 41.; WERTNER, 1909. 379–381.

²⁷ „Predium Chitary, in quo monasterium est edificatum, quod erat cum fratribus suis commune, [...] pars Nicolay data est sibi pro restauratione cuiusdam hominis sui interfecti, nomine Plis. [...]” – FEJÉRPATAKY, 1892/B.15.

²⁸ DL 544.

²⁹ FEJÉRPATAKY, 1892/B. 12.

2. A Sárvármonostoriak „első” nemzedéke

Bár a Gutkelek első felmenői és a Sárvármonostoriak első ismert őse mind beazonosíthatók, pontos és folyamatos családfát csupán a 13. század elejétől kezdve alkothatunk. Az első, pontosan meghatározható nemzedék tevékenységének kutatása így is problémákba ütközik, mivel számos személyt csupán leszármazottai révén lehet azonosítani. Dolgozatom ezen része így az első generációból csak a méltóságviselő tagok tetteit taglalja, akik tevékenységéről rendelkezésre áll korabeli vagy később keletkezett forrás. A többi személyről neveiken túl nem lehet tudni semmit. Az ő leszármazásukat a *Függelék*ben közlöm. Így ezen fejezetben az első nemzedék tagjai közül Apaj bán, Miklós bán és Pelbárt ungi ispán áll a középpontban.

2. 1. A méltóságviselők

A Sárvármonostoriak első nemzedékének első ismert tagja Pelbárt, akit 1216-ban említettek először, amikor megvádolták őt és bizonyos jobbágyságait anyjuk pénzének ellopásával. Midőn a panasztétel a váradi tüzesvaspróbáig jutott, a vádlók beismerték, hogy hamisan emeltek vádat ellene.³⁰ Ezután Pelbárt hosszú időre eltűnik a forrásokból, majd csak 1238-ban kerül elő ungi ispánként, amikor felesége, Tomaj nembeli Ohudalov az egri káptalan előtt kiállította végrendeletét, ezen oklevél mind Pelbártnak, mind feleségének az utolsó felbukkanása a forrásokban.³¹ A sárvári monostor 1250-ben felsorolt kegyurai között szereplő Pelbárt már Pelbárt ungi ispán fia volt, és mivel fia volt jelen egy ilyen fontos ügyben, az idősebb Pelbárt ekkorra meglátásom szerint már elhunyt.³²

Apaj és Miklós bánok testvérek voltak,³³ ám, hogy melyikük született hamarabb, vitatott: míg Karácsonyi János Apajt, addig Engel Pál Miklóst tartotta kettejük közül az idősebbnek, mindezt az első előkerülések alapján tették, ám egyikőjük sem tudta, hogy a

³⁰ RITUS 208.; ÁMTF I. 652.

³¹ DL 76137.; KARÁCSONYI, 1900². 528.; A sárvári monostor 1250-es birtokosai között szereplő Pelbárt, mivel apjának a neve nincs említve az oklevélben, megegyezhet Pelbárt ungi ispánnal. Ezzel szemben, mivel ez a Pelbárt egészen 1264-ig adatolható és Pelbárt ungi ispán már 1216-ban is felnőtt volt, a felmerülő meglehetősen magas életkor miatt az 1250-ben előkerülő Pelbárt minden bizonnyal Pelbárt ungi ispán fia lehetett. DL 343.; DL 76144.

³² DL 343.

³³ Wertner Mór elveti Apaj testvér voltát az 1240-ben kimutatható Miklós bánnal, mivel ennek a Miklósnak az erősen rongált pecsétjén nem azonosítható a Gutkeled címer, emellett számos Miklós nevű méltóságviselő volt a korban. Nézetem szerint a két tisztségviselő párhuzamos karrierjük miatt és az Apaj korosztályában előforduló kevés azonosítatlan Miklós bán miatt testvérnek tekinthető. Továbbá Eckhart Ferenc felveti egy 1346-os oklevél és a későbbi birtoklások alapján, hogy Miklós bán Apaj édesapja lett volna. Az Eckhart által hozott oklevelet, mely ezen személyek ténykedése után 100 évvel kelt, cáfolja az 1250-es sárvári monostorral foglalkozó oklevél, melyben Miklós bán fiaként egyedül András szerepel, továbbá Apaj hamarabb viselte a báni méltóságot, mint maga Miklós, így nehezen képzelhető el a fiaként. DL 343.; DL 96397.; WERTNER, 1909. 399.; ZSOLDOS, ARCH. 43–44.; ECKHART, 1911. 36–38.; FODOR, 2004. 33.

testvérpár egyszerre jelenik meg a forrásokban 1229-ben.³⁴ A testvérek közti szenioritás kérdésének nyitja a hivatalviselésükben keresendő: 1229 és 1234 között Apaj a somogyi, Miklós pedig a zalai ispáni méltóságot viselte.³⁵ Kálmán szlavóniai hercegnek – akinek a testvérek az alattvalói (*iobagiones*) voltak – az ebből az időszakból származó okleveleinek méltóságsora Miklóst következetesen hamarabb említi minden egyes alkalommal, mint testvérét, Apajt.³⁶ Ez valamiféle szenioritást feltételez, melyet vagy a zalai ispáni méltóság előkelőbb volta,³⁷ vagy Miklós idősebb kora magyaráz. Bármilyen is volt az ok, mindez inkább Miklós szenioritására utal. Apaj ugyanakkor hamarabb töltötte be a szlavón báni tisztséget, ám pályájuk ezen szakaszán ezt a jobb helyezkedésnek is betudhatta. A testvérpár fent említett ispáni tisztségeit kimutathatóan 1234-ig viselte, ezután három évre eltűnnek a forrásokból és csak 1237-ben bukkannak fel, ekkor már a szlavón báni és a hercegi tárnokmesteri tisztségekben.³⁸ Ezen hároméves hiátus alatt bár tevékenységük ismeretlen, néhány következtetés velük kapcsolatban levonható. Apajt 1236-ban Kán nembeli László követi somogyi ispánként, Miklóst pedig 1235-ben Hahót nembeli Arnold váltja zalai ispánként.³⁹ Mindebből következik, hogy a hároméves forráshiány alatt a testvéreket valamikor leváltották hivatalaikból. Ezzel együtt feltűnő, hogy azon méltóságokban, melyekben 1237-ben feltűnnek, ezen hároméves periódus alatt szintén üresedés tapasztalható, a hercegi tárnokmesteri tisztség betöltőjéről 1234 és 1237, a szlavón báni méltóság viselőjéről pedig 1235 és 1237 között nem áll rendelkezésre adat.⁴⁰ Így Wertner Mór véleményéből kiindulva felvethető, hogy Apaj és Miklós már legalább 1235-től, a II. András halálát követő kormányzati személycseréktől fogva betöltötték szlavón báni és hercegi tárnokmesteri hivatalaikat.⁴¹

Míg Miklós hercegi tárnokmesteri tevékenységéről a méltóságsoros említéseken túl kevés információ áll rendelkezésre, Apaj szlavón báni intézkedéseinek egy része fentmaradt, két 1238-ban kelt oklevél is tanúsítja, hogy bekapcsolódott IV. Béla birtokrestaurációs politikájának 1235-ben elinduló második szakaszába.⁴² Az ilyen rendezések nem voltak ismeretlenek az országban, IV. Béla, még herceggént 1228 és 1231 között az ország teljes területén birtokvizsgálatokat végzett, a királyi méltóság helyreállítására, először az

³⁴ RD 5. sz.; KARÁCSONYI, 1900². 508.; ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás

³⁵ ZSOLDOS, ARCH. 192., 231.

³⁶ RD 5., 9., 10., 11., 13. sz.

³⁷ Somogy és Zala jelentősége között nem észlelhető számottevő különbség. NÓGRÁDY, 1995. 172.

³⁸ DL 33405.; DL 217.

³⁹ ZSOLDOS, ARCH. 192., 231.

⁴⁰ ZSOLDOS, ARCH. 44., 74.

⁴¹ WERTNER, 1909. 397.

⁴² Ehhez hozzá kell tenni, hogy mindkét oklevél ugyanazon ügyben kelt. DL 35825.; DF 230118.

eladományozott várföldek között, később pedig szélesebb körben is.⁴³ II. András Béla rendezéseit 1231-ben leállította az ország teljes területén, ez alól még a hercegek tartományai, Erdély és Szlavónia sem képeztek kivételt, ellenben később sor került királyi vizsgálatokra 1233 és 1234 között.⁴⁴ IV. Béla hatalomra kerülése után, 1235-től folytatta a birtokvisszavételeket, nem kímélve a főurak, a középbirtokosok, de még az egyház birtokait sem.⁴⁵ Saját tartományában Kálmán herceg is végzett ilyen vizsgálatokat.⁴⁶ Rákos István szerint a birtokrestauráció során a vizsgálatok szélesebb körben érintették a várispánságokat is, amit alátámaszt az az eddig figyelmen kívül hagyott tényező, hogy Apaj is várjobbágyokkal kapcsolatban intézkedett birtokvizsgálati okleveleiben.⁴⁷ Apaj bekapcsolódása a birtokvizsgálatokba emellett nézetem szerint azt is jelzi, hogy a szlavóniai birtokrendezések nem kizárólagosan Kálmán herceg hatáskörébe tartoztak, hanem ebben osztozott vele a bán is. A herceg a birtokvisszavételekkel kapcsolatban gyakran alattvalói tanácsából járt el, hiszen ám a bán a tanácsadáson túl önállóan is folytatott ilyen vizsgálatokat, hozzáteve, hogy mindezt értelemszerűen Kálmán beleegyezésével tehette.⁴⁸ A birtokvisszavételeken túl Apaj egyéb peres ügyekben is ítélkezett, illetve az egyik ilyen ügyet 1239-ben kiutalta Hahót nembeli Arnold zalai ispánnak, vélhetően azért, mert az ügy résztvevői az ispán közeli rokonai voltak.⁴⁹ Apaj utolsó említései 1239-ből pontosabb dátum nélkül valók, 1240-ben, midőn testvére, Miklós követte a báni hivatalban, már nagy valószínűség szerint nem élt. Mivel a sárvári monostor kegyurai között 1250-ben már a fia szerepel, eddigre már biztosan elhunyt.⁵⁰

Miklós báni hivatalviseléséről mindösszesen két közelebbről nem datálható, 1240-ben kelt oklevél tanúskodik.⁵¹ Bár az egyik oklevelében egy birtokperben járt el, ez a per már semmiképpen sem tekinthető IV. Béla birtokrendezési politikája részének, mivel egyfelől eddigre a rendezések második hulláma már lezárult, 1239-től a király a várnépek és udvarnokok kötelezettségeit határozta meg, másfelől Miklós oklevelében semmi nem utal sem az utóbbira, sem a birtokvizsgálatokra.⁵² Miklós a báni tisztséggel párhuzamosan viselte a hercegi tárnokmesteri tisztségét is.⁵³ Méltóságviselésének pontosabb meghatározása – ahogyan Apajé

⁴³ ZSOLDOS, 2020. 78., 80., 90–91.; BÓNIS, 1974. 25., 26.

⁴⁴ ZSOLDOS, 2020. 85., 90.

⁴⁵ RÁKOS, 1974. 12.

⁴⁶ FONT-BARABÁS, 2017. 89–90.

⁴⁷ DL 35825.; „[...] exorte et iura castrorum castris restituenda iobagiones castri Kyrisiensis [...]” – DF 230118.; RÁKOS, 1974. 16.

⁴⁸ DL 217.

⁴⁹ DL 242.; DL 34293.; ENGEL, GEN. Hahót nem 1. tábla

⁵⁰ DL 343.; KARÁCSONYI, 1900². 510.

⁵¹ DL 4700.; CDCr IV. 125.

⁵² DL 4700.; RÁKOS, 1974. 20.

⁵³ CDCr IV. 125.

– nehézségekbe ütközik, mivel Kálmán szlavóniai hercegsége alatt tisztviselői kimaradtak a királyi méltóságsorokból.⁵⁴ Felvethető, hogy a muhi csatában hunyt el Kálmán herceg mellett harcolva, amit alátámaszt, hogy a herceg halála után, 1241. szeptember 23-án már Türje nembeli Dénes töltötte be a szlavón báni tisztséget.⁵⁵ Ugyanakkor, mivel a muhi csatáról részletesen beszámoló Rogerius és Spalatoi Tamás is csak az egyházi főméltóságok halálát részletezik, ez nem dönthető el pontosan, az is elképzelhető, hogy egyszerűen csak leváltották tisztségéből 1240 és 1241 között.⁵⁶ Mindenesetre 1250-ben a sárvári monostor kegyurai között már fiát, Andrást találjuk, András 1252-es megadományozásakor pedig már néhaiként van említve.⁵⁷

2. 2. A nemzedék többi tagja

Dragun *comes* István bán édesapja volt, a nevén kívül keveset lehet róla tudni. Wertner Mór szerint neve a Gurg (György) név egyik variációja lehet, ugyanakkor a név szláv eredetet is hordozhat magában: elképzelhető, hogy a korban egyre inkább Szlavónia felé orientálódó Sárvármonostori rokonság beházasodott a helyi, szláv elitbe.⁵⁸ Dragunnak Istvánon kívül nem ismert több fia, ám Engel Pál feltételezi, hogy az 1246-ban egy Istvánnal való birtokvitában előkerülő Gutkeled nembeli Miklós fia Pál István unokatestvére lehetett.⁵⁹ Ezt az azonosítást megerősíti, hogy az unokatestvérek, Pál és István később is érintkeztek birtokügyekben, míg más Gutkeleddel István az 1250-es sárvári monostorral kapcsolatos ügyet leszámítva Pálon kívül nem érintkezett.⁶⁰ Gyengíti azonban, hogy sem Miklós, sem fia, Pál nem szerepelnek az 1250-es oklevélben. Apaj és Miklós testvéreként azonosítható Csépán is, mivel egy 1297-es oklevélben egy birtok öröklési jogával kapcsolatban leszármazottaik együtt tettek esküt.⁶¹ Csépán emellett megegyezhet az 1212 és 1220 között a Várad Regestrumban felbukkanó azonos nevű poroszlóval.⁶² Később, egy Engel által sem ismert 1343-as oklevél Csépán fia Keledet és Apaj fia Apajt egy nagyapától származó unokatestvéreknek (*frater patruelis*) írja, ami mindezt bizonyítja.⁶³ A három testvér, Miklós, Apaj és Csépán Dragunnak és a másik Miklósnak unokatestvére lehetett. Nekik pedig távolabbi rokona lehetett Pelbárt ungi ispán és

⁵⁴ NÓGRÁDY, 1995. 172.

⁵⁵ ZSOLDOS, 2020. 45.; FONT-BARABÁS, 2017. 152.

⁵⁶ OLCHVÁRY, 1902. 526.

⁵⁷ DL 217.; DL 57208.

⁵⁸ WERTNER, 1898. 115.; FEHÉRTÓI, 2004. 258. Az 1200-as évek elején feltűnő számos hasonló nevű egyén közül eddig eggyel sem sikerült megnyugtatóan azonosítanom István apját.

⁵⁹ DL 40019.

⁶⁰ ÁÚO V. 66.

⁶¹ DL 76179.; ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 8. tábla: Bacskai (Anarcsi, Tegzes)

⁶² FODOR, 2000.106. 57. lbj.

⁶³ DL 96233.; AO XXVII. 159. sz.

testvére, Mihály, az ő unokatestvérük pedig Tiba volt. Jelen esetben szintén egy későbbi birtokügy alapján határozható meg a leszármazási fok, bár nem tökéletesen, Mihály és Pelbárt testvér létét csupán feltételezni lehet.⁶⁴

A fentiek alapján a Sárvármonostoriak első nemzedékének tagjaival kapcsolatban számos következtetés levonható. Apaj és Miklós Szlavóniának mint tartománynak és magának a báni hatalomnak is egy változásokkal teljes, meghatározó korszakában voltak fontos tisztségek betöltői IV. Béla kedvelt öccsének, Kálmán hercegnek a szolgálatában. Apaj emellett IV. Béla birtokvisszavételi politikáját is szolgálta, amivel kétségkívül csak növelte a saját és a nemzetsége elismertségét, emellett ezen tevékenysége később – ahogyan az a következő fejezetben bővebben kifejtésre kerül – mintaként szolgálhatott a hasonló politikát folytató Dragun fia Istvánnak is. Összességében ezek az előzmények, idevéve Pelbárt ungi ispáni tisztségviselését, hozzájárulhattak ahhoz, hogy az uralkodó egyre nagyobb bizalommal forduljon a Sárvármonostoriak irányába. Az első generáció tagjainak tevékenysége, különösképpen Apajé és Miklóse megalapozhatták Dragun fia István fényes karrierjét. Nekik köszönhetően István már nem lehetett teljesen ismeretlen sem Szlavóniában, sem az udvarban. Apaj és Miklós hatására egy további közvetett bizonyíték is rendelkezésre áll. Mint azt láthattuk, a testvérpár egész pályafutását Kálmán herceg udvarában töltötte, István pedig szintén egy hercegi udvarban, András herceg mellett kezdte meg karrierjét, vélhetően másodnagybátyjai mintájára, avagy éppen az ő közbenjárásuk okán.

3. Gutkeled nembeli István tevékenysége

3. 1. Korai hivatalviselése

Gutkeled nembeli Dragun fia Istvánt először egy 1242. augusztus 14-én kelt királyi oklevél méltóságsora említi, amelyben a lovászmesteri méltóságot viseli.⁶⁵ Bár csak az 1240-es évek elején tűnik fel, István életének korábbi szakaszai sem vesznek teljesen homályba. Egy 1245-ből és egy 1251-ből való királyi birtokadomány ugyanis rávilágít István korai pályájára.⁶⁶ Az oklevelek szerint István gyermekkorától fogva II. Andrást, András halicsi herceget és IV. Bélát szolgálta, közelebbről meghatározhatatlan funkciókban. András herceg alatti szolgálata a

⁶⁴ DL 76160.

⁶⁵ DL 33913.

⁶⁶ DL 297.; CDCr IV. 468–469.; RA 957. sz.

pályafutásának kezdetét a herceg 1234-ben bekövetkezett halála elé teszi.⁶⁷ II. András király és fia, András herceg szolgálatában a „hitetlenek” (*infidelium*) támadásait verte vissza, mely arra utal, hogy András herceget halicsi fejedelemsége idején, az ortodox Danyiil Romanovics és a Rurikidák elleni harcokban szolgált, tehát a herceg halicsi udvarának 1227-es létrejötte és 1230-as elűzetése, illetve második halicsi uralma, 1231 és 1234 között.⁶⁸ Míg Pauler hosszabban nem fejti ki, Karácsonyi János szerint pedig csak 1231 és 1234 között szolgált András herceget,⁶⁹ meglátásom szerint mindkét halicsi uralkodása alatt szolgálhatta Andrást, mivel gyermekkorától kezdve (*puericie sue*) a király szolgálatában állt, így az udvarban lehetett a halicsi hadjáratok idején. Lévén 1242-es első okleveles megjelenése idején lovászmesterként, 1245-ben pedig már országbíróként említik, az 1240-es években már nem lehetett fiatal, részt vehetett a hadjáratokban.⁷⁰ Minthogy ifjú korától fogva szolgált a királyt és a herceget, felvethető, hogy udvari ifjú (*iuvenis regis*) lehetett, bár ezt – ahogyan más korai beosztását sem – a fentiekén kívül konkrétan a források nem említik.⁷¹

István 1241-ben részt vett a tatárok elleni küzdelmekben és a muhi csatában, a vereség után IV. Bélával tartott a Tengeremellékre.⁷² A tatárok elleni helytállásáért és a korábbi szolgálataiért nevezte ki az uralkodó 1242-ben lovászmesterré.⁷³ Lovászmesteri méltóságával párhuzamosan az orbászi ispáni tisztséget is viselte, mindkettő betöltőjeként 1244. október 31-én említik utoljára az oklevelek.⁷⁴ Ezt követően egy 1245. június 12-re datált királyi adománnyal kezdődően az országbírói, augusztus 8-tól pedig a nyitrai ispáni tisztségekben találjuk.⁷⁵ Mivel az 1245. júniusi adományban István nyitrai földeket kapott, feltételezhető, hogy 1245. június 12-én már a nyitrai ispáni tisztséget is viselte, hiszen azelőtt a vármegyében nem tevékenykedett, és ősi birtokai is távol feküdtek onnét.⁷⁶ Országbírói méltóságának betöltése alatt, egyetlen olyan oklevél sem ismert, amelyben ne Nyitra vármegyében vagy a Nyitrai Püspökség területén járt volna el, ugyanakkor ezen ügyek általában magát a püspökséget is érintették, így okleveleinek ilyenén fentmaradása véleményem szerint pusztán a

⁶⁷ WERTNER, 1892. 455. Karácsonyi 1231 és 1234 közé teszi István András herceg alatt való működését, feltehetően a herceg második halicsi uralmának idejéből kiindulva. KARÁCSONYI, 1900². 512.; PAULER, 1899. II. 113., 126.; FONT, 2005. 139.

⁶⁸ CDCr IV. 469.; FONT, 2005. 217., 219., 225–226.; PAULER, 1899. II. 95., 105., 113., 126., 212.

⁶⁹ KARÁCSONYI, 1900². 512.; PAULER, 1899. II. 212.

⁷⁰ DL 297.; DL 29658.

⁷¹ FARKAS, 2020. 179–183.; BOROSY, 1978. 330.

⁷² CDCr IV. 469.

⁷³ DL 297.; KARÁCSONYI, 1900². 512.; ZSOLDOS, ARCH. 56.

⁷⁴ RA 787. sz.; ZSOLDOS, ARCH. 178. Az utolsó oklevél, mely lovászmesteri és orbászi ispáni méltóságaiban említi, egy 1245. április 26-ra keltezett hamis oklevél. RA 805. sz.

⁷⁵ DL 29658.; RA 815. sz.

⁷⁶ DL 29658.

Nyitrai Püspökség okleveleinek nagyobb számú levéltárba kerülésével magyarázható.⁷⁷ István országbírói tevékenysége tehát minden bizonnyal nem csak egy területre korlátozódott, okleveleinek hiánya azok provenienciájával magyarázható, amit azon tényező is alátámaszt, hogy sem a kicsivel előtte ténykedő Szerafin fia András (1239–1240), sem a valamivel utána következő Geregye nembeli Pál (1248–1254) tevékenysége sem korlátozódott egyetlen megyére, dacára annak, hogy míg az előbbi a pozsonyi, addig az utóbbi a zalai ispáni hivatal is viselte.⁷⁸ A Harcias Frigyes osztrák herceggel 1246-ra ismét kiéleződő konfliktusokban is szerepet vállalt, részt vett az 1246. június 15-i Lajta menti csatában, ahol súlyosan megsebesült.⁷⁹ Az osztrák herceg elleni szolgálatainak elismeréseként a király kinevezte Istvánt nádorrá és somogyi ispánná.⁸⁰ István az oklevelek alapján az országbírói és nyitrai ispáni tisztségeit legfeljebb 1246. október 13-ig viselhette, míg a király valamikor 1246. április 12. után kinevezte nádorrá és somogyi ispánná.⁸¹ Véleményem szerint ezen méltóságokba való kinevezésének idejét a Lajta menti csata utánra lehet datálni, valamikor 1246. június 15. és 1246. október 13. közé, mivel az erről tanúskodó igen hiányos oklevél a hadjárat leírása után szól nádori és somogyi ispáni kinevezéséről.⁸²

István nádori tevékenységéről kevés forrás maradt fent, összesen egy saját kiadású, nádori oklevele ismert 1247-ből, melyben Hahót nembeli Csák soproni ispánnal közösen a rábaközi Vica faluban található malommal kapcsolatban intézkedtek.⁸³ Emellett egy 1383-as oklevél is említi, hogy István nádor 1247-ben a Dráva és a Mura között elhelyezkedő Béla birtok ügyében is kiadott egy oklevelet.⁸⁴ Utoljára 1247. június 29-én említik nádori méltóságában, amikor a király egyik adományosát, Dánielt iktatta be birtokába.⁸⁵ István nádori pályafutása, ahogyan korábbi méltóságai, semmiben sem különböznek kortársaiétól: IV. Béla uralkodásának elején ritkán hagyta meg tisztségükben a bárókat pár évnél hosszabb időre.⁸⁶ István eddigi hivatalviselése nem tűnnek ki bárói kortársai közül, karrierjének ezen szakasza

⁷⁷ DL 1593.; DF 273059.; 273134.; DF 273146.; RIC 36.

⁷⁸ Az Istvánt közvetlenül megelőző és követő országbírók közül ők azok, akik tisztségük mellett viseltek valamilyen ispáni méltóságot is és tevékenységükre számottevő forrásanyag is található. RIC 18–25., 43–53. sz.; ZSOLDOS, ARCH. 30., 31.

⁷⁹ CDCr IV. 469.; RUDOLF, 2023. 133., 639.

⁸⁰ CDCr IV. 469.; KARÁCSONYI, 1900². 512.

⁸¹ 1246. április 12-én még Türje nembeli Dénes szerepelt nádorként. ZSOLDOS, ARCH. 19., 30., 173., 193. – István nádori hivatalba lépésének pontos idejét az sem segít meghatározni, hogy az országbírói, valamint a nyitrai ispáni tisztségben őt követő személyek pontos hivatalba lépését sem ismerjük.

⁸² CDCr IV. 469. Egy 1246. október 13. után kiadott királyi adománylevélben már Pok nembeli Móric szerepel nyitrai ispánként, ami arra enged következtetni, hogy addigra az országbírói tisztségét sem viselte. CDES II. 158.

⁸³ DL 318.; RP 74. sz.

⁸⁴ RP 75. sz.

⁸⁵ RA 856. sz.; ZSOLDOS, ARCH. 19.

⁸⁶ ZSOLDOS, ARCH. 19., 20. Ez a tendencia Rátót nembeli Roland hivatalviselésével változott meg 1248-tól.

mégis kiemelkedő, mivel többek között így sikerült elnyernie a király bizalmát, mellyel megalapozta hosszú báni karrierjét is, nem véletlenül hivatkozott rá az uralkodó mint „*vir secundum cor nostrum*” 1248-ban.⁸⁷ Élete során a király később is dicsérően hivatkozott rá, a királyi bizalom egész pályafutását meghatározta, és meg is mutatkozott István megbízatásaiban.⁸⁸

3. 2. Báni tevékenysége, berendezkedése

István valamikor 1248. április 3. előtt tűnik fel először a szlavón báni méltóságban, amikor egy birtokügyletben intézkedett.⁸⁹ Rögtön szlavón báni megbízásának elején István kivételes felhatalmazást kapott a királytól: különleges jogokkal rendelkezhetett bizonyos dalmáciai városok, jelesen Trau és Spalato ügyeiben. Trau városa már régóta kérte a királyt panaszai orvoslására, 1248. április 4-én a király a kéréseknek eleget téve hatalmazta fel Istvánt teljhatalommal a trauiak ügyeiben.⁹⁰ A trauiak a sebenicoiakkal álltak konfliktusban, mivel azok dézsmákat vontak el tőlük. Istvánnak a király meghagyta, hogy az igazságszolgáltatás során nem sértheti meg a trauiak jogait és szabadságait.⁹¹ Bár a Sebenico és Trau közti konfliktus minden bizonnyal rendezésre került, István megtartotta különleges jogait a térségben. Egy 1250. szeptember 23-án kelt spalato i oklevél *comes*nek címzi és innentől kezdve neve számos alkalommal felbukkan a spalato i oklevelekben. 1249 és 1251, illetve 1252 és 1258 között a spalato i *comes*i hivatalt minden bizonnyal folyamatosan viselte, mely gyakorlat megsértette a spalato iak szabad vezetőválasztással kapcsolatos jogait.⁹² 1251-ben rövid ideig Mihailo váltotta fel spalato i *comes*i hivatalában, aki az ő egyetértésével (*consensu Stephani bani*) cselekedett.⁹³ Trauból jóval kevesebb hivatalviselésére utaló oklevél maradt fent, de nem alaptalan azt feltételezni, hogy a város folyamatosan báni befolyás alatt állt: István traui *comess*égét egy 1253-ban kelt irat említi először, és egy 1257 áprilisában kelt irat utoljára.⁹⁴ Mind a traui, mind a spalato i *comes*i tisztségét minden bizonnyal egy időben, valamikor 1258-ban hagyta el. Ezen hivatalaitól való megszabadulása egy tudatos politika része lehetett, 1259-től tengeremelléki bánok (*banus maritimus*) alá szervezte ki a térséget, így Istvánnak már nem kellett különleges

⁸⁷ CDCr IV. 346.

⁸⁸ „[...] in fame et siti et frigore et aestu pro regni nostri commodo labor [...]” – CDCr IV. 469.

⁸⁹ CDCr IV. 343–344.; ZSOLDOS, ARCH. 45. Létezik egy 1240-re keltezett oklevél is, ami Istvánt mint szlavón bánt említi. Ez az oklevél azonban többször is átírássra került, jelen esetben nem lehet másról szó, mint hogy az átírások valamelyike során a dátumot elvétette a *scriptor*. DF 275096.

⁹⁰ RA 879. sz. GÁL, 2018. 42.

⁹¹ RA 891. sz.

⁹² CDCr IV. 428., 446., 453., 510., 571., 587–588., 596., V. 3., 6., 56., 86.; GÁL, 2020. 129.; GÁL, 2018. 43.

⁹³ GÁL, 2020. 129.

⁹⁴ CDCr V. 65.; GÁL, 2020. 129.

jogosítványok ahhoz, hogy befolyása legyen a dalmáciai eseményekre.⁹⁵ Az egyik tengermelléki bán, Sándor bizonyíthatóan István vicebánja is volt.⁹⁶ Véleményem szerint felvethető, hogy az újdonságnak számító tengermelléki báni tisztség azért jelent meg István szlavóniai hivatalviselésének utolsó éveiben, mert kiszervezte a dalmáciai városok feletti ítélkezést familiárisai, a vicebánok alá, és nem azért, mert – ahogyan Kristó feltételezte⁹⁷ – területi elhatárolódás lett volna a szlavóniai és a tengermelléki bán között. Ez lehet az oka a tengermelléki báni tisztség megjelenésének, mely Rátót nembeli Roland báni méltóságviselése után, hosszú időre eltűnt.⁹⁸ István spalatoí és traui hivatalviselése nem voltak konfliktusmentesek, a bán nem egyszer hagyta figyelmen kívül a városok jogait.⁹⁹ Kristó Gyula ezekben és az ezekhez hasonló példákban a későbbi oligarchikus gyakorlatra hajazó báni hatalmaskodásokat látta.¹⁰⁰ Meglátásom szerint István bán tettei inkább követték az akkori királyi politika irányvonalát,¹⁰¹ amely az egymással viaskodó tengerparti városok feletti befolyás növelését célozta. De azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban a bánoknak kivételesen nagy hatalma volt, a városok feletti befolyás megszerzése és így a túlkapások is minden bizonnyal István bán személyes ambícióinak is köszönhetők.¹⁰²

István báni hivatalviselése nem csak a Tengermelléken hozott újdonságokat. IV. Béla megbízásából a Kálmán herceg halála után eltulajdonított várföldek ügyében, valamint a birtokok visszaszerzése és rendezése okán – másodnagybátyjához, Apajhoz hasonlóan – számos alkalommal rendelkezett, ítélkezett. A jelen rendezések a tatárjárás után kialakult zűrzavarokhoz is köthetőek, a birtokokat a király a muhi csatában szerzett sérüléseibe belehalt Kálmán szlavóniai herceg idején fennálló állapotukban akarta viszontlátni.¹⁰³ Erre a herceg és minden bizonnyal Apaj bán birtokvizsgálati tevékenysége számított viszonyítási alapnak István számára.¹⁰⁴ István bán megbízatása a vizsgálatokra egész Szlavónia területére szólt.¹⁰⁵ A rendezéseket a bán, nézetem szerint, minden bizonnyal már 1248-as kinevezésével elkezdte,

⁹⁵ GÁL, 2020. 129.; GÁL, 2018. 45.

⁹⁶ ZSOLDOS, ARCH. 45.

⁹⁷ KRISTÓ, 1983/B. 221.; GÁL, 2020. 130.

⁹⁸ ZSOLDOS, ARCH. 45.;

⁹⁹ RA 891. sz.; CDCr IV. 109–110., 603–604.

¹⁰⁰ KRISTÓ, 1983/B. 216.

¹⁰¹ GÁL, 2018. 45.

¹⁰² GÁL, 2020. 131.

¹⁰³ „[...] post recessum tartarorum terras seu alia iura a castro per quempiam indebite occupata vel detenta, per totum regnum nostrum diversos iudices constituendo, revocari et castro restitui faceremus.” – CDCr V. 24.; „[...] a tempore Colomani Regis felicis memorie alienatas iudicare precepisset [...]” – ÁÚO VII. 491.

¹⁰⁴ RÁKOS, 1974. 21.; ZSOLDOS, 2020. 81.

¹⁰⁵ „[...] Bela illustris rex Ungarie terras castri [...] alienatas iudicare per totam Sclavoniam nobis precepisset [...]” – CDCr V. 109.

első ismert saját kiadású oklevele 1249-ből maradt fenn ezügyben.¹⁰⁶ A birtokügyeket nem egyedül intézte, Fülöp zágrábi püspök, a szlavóniai ispánok és saját familiárisai is segítették munkáját.¹⁰⁷ A birtokokkal kapcsolatos feladataihoz tartozott az elhagyatott, elpusztult települések újraterelése is.¹⁰⁸ Emellett új településeket is létesített, 1251-ben a dalmát tengerparton *Jablanich* (Jablanac, Hr)¹⁰⁹ várost, majd 1252-ben megalapította Kőrös szabadfalut (*libera villa*) a Zágrábból származó gréci és újbátori *hospesek* számára.¹¹⁰ Az utóbbi alapítást a király, majd később a fia, Béla herceg is megerősítették.¹¹¹ Telepítéseit a király is nagyra értékelte, a tartomány stabilitása alapjának tartotta.¹¹² A birtokvizsgálatok során fontos szerepe volt a várbirtokok felülvizsgálatának, a várjobbágyok földjeit pedig gondosan elhatárolták a többi várföldtől. Ugyanakkor a rendezésekkel a király és a bán a királyi birtokok visszaszerzésén túl a többi birtokos elidegenített javait is vissza szándékozott szerezni, a visszavételek mellett nagyszabású adományok is jellemezték a vizsgálatokat. Emellett a nemesi birtokok határai pontos megállapításra kerültek, a rendezés alól az egyházi birtokok sem jelentettek kivételt.¹¹³ A birtokrendezés feltehetően 1258-ban ért véget, intézményesített restaurációra az azt követő tíz évben nem került sor.¹¹⁴

A birtokrendezések Szlavónián túl az egész országban folytak, a király bizottságok útján valósította meg a vizsgálatokat, a kirendelt méltóságok gyakran a helyi nemesség meghallgatásával és az egyház közreműködésével ítélték.¹¹⁵ Bár Rátót nembeli Roland nádor is végzett hasonló rendezéseket, az ő intézkedései „megyéjében” Pozsonyban és annak közelében dokumentálhatók. Roland nádorral vette kezdetét a lokális nádorság, birtokrendező megbízása nem is volt akkora volumenű, mint a Szlavóniában eljáró István báné.¹¹⁶ A birtokrendezés a bán legfontosabb feladatai közé tartozott, ezen aktus során a számos alattvaló társadalmi állását és birtokuk hovatartozását kellett megvizsgálnia. A rendezés folyamatában István az emberek társadalmi helyzetéről döntött önállóan, mely királyi, illetve hercegi jogkör

¹⁰⁶ CDCr IV. 402–403. A birtokrendezéseket először 1248. október 26-án említi egy királyi oklevél. CDCr IV. 371. Pauler ezt 1249-re datálta, mivel ekkor jelent meg az első saját kiadású oklevele a rendezésekkel kapcsolatban. PAULER, 1899. II. 212.

¹⁰⁷ Pl.: CDCr IV. 371., 543., V. 112.

¹⁰⁸ PAULER, 1899. II. 213.

¹⁰⁹ SZABO, 1920. 212–213.; GÁL, 2020. 104.

¹¹⁰ CDCr IV. 490.; DCTC 48.; LADÁNYI, 1980. 457.; BOLLA, 1974. 23.

¹¹¹ RD 38. sz.; LADÁNYI, 1980. 456.

¹¹² CDCr IV. 469.; CDCr IV. 472–473., 489–491; DF 267982.; KRISTÓ, 1983/B. 220–221.

¹¹³ RÁKOS, 1974. 21–22., 25.

¹¹⁴ RÁKOS, 1974. 22–23.

¹¹⁵ Mint ahogyan erről Rátót nembeli Roland nádor számos oklevele is tanúskodik. RP 104–107., 117. sz.; RÁKOS, 1974. 21., 24.

¹¹⁶ SZÖCS, 2014. 67–69.; KRISTÓ, 1983/B. 217.; SZOVÁK, 1989. 305.

volt – korábban ezeket a vizsgálatokat maga Kálmán herceg vezette –, ezen jogot a későbbi bánok 1262-től már nem gyakorolták.¹¹⁷

Báni méltóságviselése alatt István – kutatásom jelen állása szerint – kimutathatóan 34 birtokügyet bonyolított le, ideértve azon eseteket is, amikor a bán az uralkodónak segédkezett. Mindezek közül István okleveleinek *narratio*jai alapján, mindösszesen tizenegyet sorolhatunk minden kétséget kizáróan a bán által egyénileg lebonyolított Béla-féle birtokrendezések közé.¹¹⁸ Ezen arányok utalnak a királyi birtokrendezések kiemelt szerepére, hiszen a birtokvizsgálatok kiteszik a bán által foganatosított rendezések közel egyharmadát. A vizsgálatok, lévén a várbirtokok felülvizsgálata volt legfőbb céljuk, elsősorban a várispánságokban zajlottak, kimutathatók Podgorja, Marócsa, Lika és Rojcsa várispánságokban, valamint Zágráb, Somogy és Varasd vármegyékben is.¹¹⁹ A fenti adatok csak azon oklevelekre vonatkoznak, melyek *narratio*iban szó szerint megemlíti, hogy István bán a királyi birtokvizsgálatokat végzi, a vizsgálatok a tartomány területének egészére kiterjedtek, ám vagy a bán nem említi mindig a vizsgálat tényét okleveleiben, vagy nem maradtak fent a többi terület vizsgálatára vonatkozó oklevelek.

A birtokügyek mellett a tartomány gazdaságát is szoros irányítás alá vonta, az 1250-es évek elejétől a király megbízottjaként gyakorolta a pénzverés jogát.¹²⁰ A báni kamara felállításával beleillett a királyi pénzverés 13. században megindult decentralizációjába.¹²¹ Egy nagymértékben önálló királyi kamara kezdte meg a működését István hivatalviselése alatt, mely olyan jó minőségű érmeikkel büszkélkedhetett, hogy később I. Károly 1323-as pénzreformjának alapjául szolgáltak.¹²² A báni dénárok (utóbb: *banales*) az osztrák pénzeket voltak hivatottak kiszorítani a tartományból. Értékálló érmék voltak, nem estek az évi pénzbeváltás alá, ugyanakkor a kamara haszna pótlására a tartomány lakói évi egyenes adót fizettek.¹²³ A báni pénzverés feladatát a pakráci kamara látta el, felügyelője Benedek zágrábi kanonok volt, aki István magánfamiliárisaként volt jelen a kamarában.¹²⁴ A kamara székhelye legkésőbb 1259-

¹¹⁷ KRISTÓ, 1983/B. 215.; RÁKOS, 1974. 15.

¹¹⁸ Béla-féle birtokrendezések: DL 340.; DL 33713.; DF 275096.; CDCr IV. 402–403., 403–411., 485–486., 517–518., 596–598., 613–615., 616–617., V. 109–118. Egyéb birtokügyek: DL 430.; DL 481.; CDCr IV. 343–344., 371., 391–392., 411–413., 441–442., 465–466., 471–472., 612–613., V. 8–9., 12–13., 17., 2426., 44–45., 51–52., 64–65., 67–68., 80., 100., 147–148., 151.

¹¹⁹ Podgorja: DL 340., Marócsa: DL 33713., Lika: DF 275096., Rojcsa: CDCr IV. 596., 613., Zágráb: CDCr IV. 402., 517. 616., Somogy: CDCr IV. 485., Varasd: CDCr V. 109., 112., 117.; ENGEL, DIG.; PESTY, 1880. II. 414.; ZSOLDOS, ARCH. 168., 181., 187., 191., 221., 228.; RÁKOS, 1974. 21.

¹²⁰ WEISZ, 2009. 329–330.

¹²¹ HÓMAN, 1916. 334.; KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY, 2014. 130.

¹²² KRISTÓ, 1983/B. 220.; WEISZ, 2009. 330.

¹²³ KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY, 2014. 129–130.; HÓMAN, 1916. 336.

¹²⁴ CDCr V. 42–43.; KRISTÓ, 1983/B. 217.

ben átkerült Pakrácról Zágrábba, 1260-ban már mint zágrábi dénár hivatkoznak a báni pénzekre.¹²⁵ István emellett az általa 1254-től irányított Stájerország számára is bocsátott ki érméket saját címerével ellátva.¹²⁶ A pénzverés szintén királyi felségjog volt; ellentétben a status ügyében való ítélés jogával, ezen joga a bánoknak a későbbiekben is megmaradt, ám a jogot mindig a király kegyéből gyakorolták.¹²⁷

Szlavónia ügyeinek nagyszabású rendezése és az ezzel járó uralkodói jogköröket is gyakorló báni hatalom véleményem szerint megmutatkozik István bán és a sorban előtte következő két bán, Türje nembeli Dénes és Kán nembeli László hercegi címében is (*banus et dux totius Sclavonie*).¹²⁸ A báni cím mellé társuló hercegi titulus az uralkodóház tagjai által viselt szlavón hercegi méltóságnak egyfajta fenntartásaként értelmezhető, nem személyes presztízscímként.¹²⁹ Feltételezésem szerint nem véletlen, hogy a szlavón bánok hercegi titulusa pont a tatárjárást követően jelent meg, amikor a *medium regnitől* távol eső drávántúli területek élére erős hatalommal rendelkező személy kellett az esetleges zavargások megfékezésére. Molnár Péter véleménye szerint Dénes és László bánok hercegi címe összefüggésben van a tatárjárást követő dalmáciai konfliktusokkal, és egyfajta kivételes fővezéri rangnak kell tekinteni. Míg István bán hercegi címe mindössze követte az előtte szolgáló két bán címhasználatát, mely cím használata a konfliktusok elmúltával már nem is feltétlen esett egybe az uralkodói akarattal, ám Béla mégis elfogadta azt, István különleges stájer kapitányi megbízásának presztízst emelendő.¹³⁰ Molnár Dénes és László bánokkal kapcsolatos megállapítása minden bizonnyal helytálló, ugyanakkor felvethető, bár források híján csak közvetetten bizonyítható, hogy volt a címüknek belpolitikai vonzata is a tartományban való rendezések és a birtokvizsgálatok kapcsán. Molnár meglátásával ellentétben István esetében viszont többről van szó. A tatárjárásig életben volt a tartomány élén álló Kálmán herceg, így az alatta szolgáló Apaj bán esetében magától értetődően nem beszélhetünk sem különleges jogkörökről, sem a hercegi cím jelenlétéről. Kálmán halála után, mikor királyi herceg nem állt éppen rendelkezésre a nagyszabású birtok- és statusrendezések felügyeletére¹³¹ és jogi alapjaik megteremtésére, a király megbízható¹³² báró(k)nak a kezébe adta a hercegi titulust és az ezzel járó egyes felségjogokat is. Mindezt alátámasztani látszik a királynak egy 1256-os oklevele,

¹²⁵ WEISZ, 2009. 331–332.

¹²⁶ HÓMAN, 1916. 335.

¹²⁷ ZSOLDOS, 2001. 280.; KRISTÓ, 1983/B. 220.; KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY, 2014. 129.

¹²⁸ ZSOLDOS, ARCH. 45.

¹²⁹ KÁDÁR, 2018. 130.; ZSOLDOS, 2014. 12.

¹³⁰ MOLNÁR, 2023. 226–227.

¹³¹ BARABÁS, 2024. 111.

¹³² Mind Türje nb. Dénes, mind Kán nb. László országos méltóságokat töltöttek be báni méltóságviselésük előtt. ZSOLDOS, ARCH. 19., 30., 38.

amelyben az Istvánnak adott különleges megbízásról beszél.¹³³ A hercegi cím utoljára 1257 júliusában fordult elő a báni *intitulatioban*,¹³⁴ ami összhangban áll a birtokrendezésekkel is, melyek 1258 tájékán értek véget, ezzel a hercegi jogok kikerültek a bán kezéből, így a hercegi cím is elhagyásra került. 1260-tól pedig IV. Béla ifjú fia, Béla herceg vette át a szlavóniai hercegi titulust, minden bizonnyal István bán halála (július 12.) után.¹³⁵ A hercegi cím tehát bizonyos felségjogokkal is járt, ám tekintve, hogy a szlavóniai helyzet stabilizálásához, különösen a birtokrendezésekhez volt kötött, továbbra sem értelmezendő személyes presztízscímként.

3. 3. Stájer kapitánysága

István a szlavón báni hivatala mellett, 1254 őszétől a IV. Béla által uralt Stájerországot is igazgatta, stájer kapitány (*capitaneus Styrie*) címmel.¹³⁶ A II. Ottokár ellen a Babenberg-örökségért zajló harcok egy fontos szakaszát lezáró 1254. évi budai béke után a király Istvánt nevezte ki az újonnan magyar kézre került Stájerország kormányzására. István 1254 és 1258 között számos alkalommal járt a tartományban rövidebb-hosszabb időkre. Amíg nem tartózkodott Stájerországban, Marburgi Gottfried és Pettau Frigyes intézték helyette a kiemeltebb ügyeket.¹³⁷ Ezzel szemben, midőn Stájerországban ténykedett minden bizonnyal a vicebánok intézkedtek helyette Szlavóniában, 1254 és 1256, valamint 1258 és 1259 között Sándor vicebán, 1257-ben pedig Tiborc vicebán.¹³⁸ 1258 elején a stájer miniszteriálisok fellázadtak István uralma ellen és elűzték őt a hercegségből, feltehetően a szlavóniai ügyeivel indokolható gyakori távollétei, a nemesség egyházakkal szembeni háttérbe szorulása és a hatalmaskodásokért kirótt büntetések okán.¹³⁹ A miniszteriálisok lázadására IV. Béla, fia, István herceg és István bán 1258 júniusában sereggel tértek vissza a hercegségbe, és levertek az ellenállást. Bár a lázadás leverése után István bánt a király leváltotta Stájerország irányításáról, a stájer kapitányi tisztségét haláláig viselhette.¹⁴⁰ 1259 végén István herceget is elűzték a hercegségből. István bán 1260-ban még részt vett a terület visszaszerzésére irányuló sikertelen próbálkozásban.¹⁴¹ István stájer jelenléte alatt jelentős külföldi kapcsolatokat épített ki, melyek

¹³³ „[...] inter [...] terrarum per totum banatum ultra Drawam existentium [...] Stephano bano totius Sclavonie et capitaneo Stirie duximus comittendum, qui mandato a nobis sibi tradito speciali his, apud quos terras castri ex nostra donatione reperit [...]” – CDCr V. 8.

¹³⁴ KÁDÁR, 2018. 130.

¹³⁵ ZSOLDOS, 2007. 13.; RUDOLF, 2023. 645.

¹³⁶ ZSOLDOS, ARCH. 45.; RUDOLF, 2023. 172.

¹³⁷ RUDOLF, 2023. 176–178.

¹³⁸ ZSOLDOS, ARCH. 45., 46.

¹³⁹ OTTOKAR ADG. 107.; RUDOLF, 2023. 186.

¹⁴⁰ RUDOLF, 2023. 187., 190–191.

¹⁴¹ RUDOLF, 2023. 645.

később lehetővé tették, hogy fia házasságra lépjen Mária hercegnővel, Roman Danyilovics Rurikida herceg és Babenberg Gertrúd – az utolsó Babenberg herceg unokahúga – lányával valamikor 1269 és 1270 tájékán.¹⁴²

István utolsó említése is ebből a hadjáratból, az 1260. július 12-én lejátszódott kroissenbrunni ütközetből való.¹⁴³ Tisztségében egy évvel később, 1261. augusztus 21. után a korábbi nádort, Rátót nembeli Rolandot találjuk, akit már 1260. november 30-án Héder nembeli Kőszegi Henrik váltott a nádorságban, így István halálát valamikor 1260 második felére lehet tenni, vélhetően Roland is onnantól kezdve ült a szlavóniai bánságban.¹⁴⁴ 1261-ben Roland bán már mint boldog emlékű (*felicis memorie*) említi egy oklevelében.¹⁴⁵ Istvánnak ismeretlen feleségétől négy leszármazottja született, Miklós, Joachim, István és Pál, akik az 1290-es évekig meghatározó szereplői voltak az ország történelmének.¹⁴⁶

3. 4. Egy különös klisszai oklevél

Ismeretes Istvánnak egy 1249-ben, Klisszánál kelt oklevele, melyben tengermelléki bánnak, hárommezei ispánnak és stájer kapitánynak (*banus maritimus et comes trium camporum et capitaneus Stirie*) címezte magát.¹⁴⁷ Az oklevél és az azt magában foglaló 1251-es királyi oklevél is minden kétséget kizáróan hamis, ahogyan azt Karácsonyi János és Szentpétery Imre is megállapította.¹⁴⁸ Maga az oklevél Possedaria-i Slavogostus (*Slavogostus de Possedaria*) és a szomszédai közti birtokkonfliktust taglalja. Slavogostus birtoka határainak megállapítása után István meg is erősíti őt ezen jószágában és minden ahhoz tartozó jogban.¹⁴⁹ Mivel az oklevél hamisítvány és Slavogostus a kedvezményezett, gyanítható, hogy ő vagy a leszármazottai állnak a hamisítás mögött, feltehetően a nemesség és a birtokhoz való jog igazolása miatt, mivel az oklevél – István többi oklevelétől eltérően – kétszer is hangsúlyozza, hogy a király parancsára ítélik, ezáltal minden bizonnyal királyi megerősítést adva az oklevél kiadója nemesi állásának.

¹⁴² KISS-KOMJÁTHY, 2023. 278.; RUDOLF, 2023. 247.

¹⁴³ RUDOLF, 2023. 210.

¹⁴⁴ ZSOLDOS, ARCH. 20., 46.; WERTNER, 1904. 139.

¹⁴⁵ CDCr V. 206.

¹⁴⁶ ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 2. tábla: Majádi. Szereplésükre ld.: KISS-KOMJÁTHY, 2023. 273–310.

¹⁴⁷ DF 279435. (=CDCr IV. 391.)

¹⁴⁸ Míg a királyi oklevél a nem szokványos megfogalmazása, valamint az intitutatio és méltóságsor elhibázása miatt, addig az eredeti a stájer kapitányság hibás említése miatt hamis. RA 959. sz.; KARÁCSONYI, 1900². 1133. Maga az oklevél egy kora újkori átírásban maradt fent, vélhetően volt egy másik példánya is, mivel Szentpétery az intitulationál a jelenleg a DF-ben szereplő oklevélétől eltérően a „Clomarieque” szót olvasta ki „Comanieque” helyett. A hamisítvány kora nem meghatározható, a benne szereplő István tengermelléki bán hivatalviselése miatt leghamarabb 1266 után keletkezhetett (ld. lent), ugyanakkor a szlavóniai viszonyokkal kapcsolatos feltűnő tájékozatlanság alapján a kiadás dátumát legalább egy emberöltővel későbbre, a 14. századra raknám.

¹⁴⁹ CDCr IV. 392.

Istvánt az 1254 májusában életbe lépő budai béke után nevezték ki stájer kapitánnyá, maga a főúr csak 1254 őszén utazott először a hercegségbe, azelőtt a stájer területek nem voltak magyar uralom alatt, így értelemszerűen István sem viselhette a stájer kapitányi tisztséget.¹⁵⁰ Emellett a bán teljes működése alatt önmagára egyszer sem hivatkozott tengermelléki bánként, ezt a tisztséget helyettesei viselték.¹⁵¹ Ugyanakkor István 1249-es *intitulatio*ja kísértetiesen hasonlít egy eddig a szakirodalom számára is ismeretlen, ugyancsak István nevet viselő tengermelléki bán *intitulatio*jához. Ezen István tevékenységéről összesen három oklevél ismert, kimutathatólag 1263. január 29. és 1266. augusztus 16. között viselte a tengermelléki báni tisztséget, emellett 1263. január 29. és 1264. május 7. között a hárommezei ispáni, illetve 1264. május 7-én a klisszai ispáni méltóságokban is feltűnik.¹⁵² Bizonyosan az ő ideje alatt ténykedő szlavón bán, Rátót nembeli Roland familiárisa volt, mivel az őt említő három oklevélből kettőben Roland bán nevében járt el, illetve az 1266-ban kelt oklevélben a bán mint *fidelis noster* említi őt.¹⁵³ A fentieket figyelembe véve feltűnő, hogy az 1249-es hamis oklevél pont Klisszában kelt, hiszen a település István tengermelléki bánhoz is köthető. Az oklevél hamisítója tehát összekeverhette István bánt és István tengermelléki bánt, ebből születhetett a hamisítvány.¹⁵⁴ Mindenesetre 1263 és 1266 között adatolható egy igenis létező, ugyanakkor a kutatás által mindeddig felfedezetlen István nevű tengermelléki bán, aki a hárommezei és klisszai ispáni méltóságokat is viselte.

3. 5. István familiárisai

Zsoldos Attila meglátása szerint az Árpád-korban a területi magánhatalom kiépítéséhez elengedhetetlenek voltak a birtokok, a várak és a familiárisok.¹⁵⁵ Bár Gutkeled nembeli István tevékenységével kapcsolatban nem figyelhetők meg tartományúri vagy oligarchikus tendenciák, nem tartom alaptalannak a Zsoldos-féle módszer alkalmazását életpályájának vizsgálatára. Hosszú hivatalviselése és nagyszabású birtokrendezései indokoltá teszik, hogy mélyebben megvizsgáljuk befolyásának kiépülését birtokai és familiárisai mentén. Mivel a többi Sárvármonostori esetében a vizsgált időszakra nézve csak elvétve áll rendelkezésre familiárisokról tájékoztató kútfő, István familiárisait ehelyütt részletezem, birtokviszonyait viszont a többi Sárvármonostori birtokával együtt taglalom majd.

¹⁵⁰ RUDOLF, 2023. 172., 176.

¹⁵¹ ZSOLDOS, ARCH. 45–46.

¹⁵² CDCr V. 245., 296., 390.

¹⁵³ CDCr V. 245., 390.

¹⁵⁴ István tengermelléki bán azonosítása során Baboneg fivére, István neve merülhet fel, ám névazonosságon túl ezt az egyeztetést semmi sem támasztja alá. ENGEL, GEN. Babonić (Blagaji).

¹⁵⁵ ZSOLDOS, 2016. 149., 149–153.

A familiárisok vizsgálatára jelen esetben kiemelkedően jó forrásadottságokról lehet beszélni, melyet István hosszú báni méltóságviselése és számos intézkedése eredményez. A birtokügyek intézése során a bán gyakran igénybe vette familiárisai segítségét a határjárások vagy a birtokok felmérésének elvégzéséhez. Familiárisnak tekinthetők mindazon személyek, akik István vicebánjai voltak és azok is, akikre az oklevelekben a főúr a *dilectus et fidelis noster* kifejezéssel (vagy ennek valamely variációjával) hivatkozik.¹⁵⁶ A szakirodalom előtt ezidáig Istvánnak hét familiárisa volt ismert: Domokos alországbíró (1246), későbbi vicebán (1249) és kőrösi ispán (1249), Lőrinc fia Apa vicebán (1251), Sándor podgorjai ispán (1249–1258), vicebán (1252–1256, 1258–1259), zágrábi ispán (1252–1256, 1258–1259) és tengermelléki bán (1259), Tiborc vicebán (1257) és zágrábi ispán (1257, 1260), Butheco tengermelléki bán (1259), valamint a már említett Benedek zágrábi kanonok és Sceme.¹⁵⁷

A felsorolt egyéneken túl, kutatásaim nyomán további hat személy azonosítható még István familiárisaként. A korábban már említett Sceme birtoka, *Scemefelde* Sceme előtt Mico fia Gurbisa zágrábi várjobbágy tulajdona volt, akit 1251-ben István elítélt, így földtulajdona visszaszállt a bánra, aki ezután adományozta a birtokot Scemének.¹⁵⁸ A szóban forgó birtok ezek alapján Istváné lehetett, amit először Gurbisának adományozott, majd tőle elvevén, Scemének juttatta. István következő familiárisa, Werese Orbán (*Urbanus de Weresu*)¹⁵⁹ 1255 áprilisában tűnt fel egy rojcsai birtokügyben, amikor István megbízásából határjárást végzett. Az oklevélben kedvelt hívünknek nevezi István, mely igazolja familiárisi függését.¹⁶⁰ Egy másik, 1255-ben kelt oklevelében feltűnik egy Bech-i Orbán (*Urbanus de Bech*) nevű familiáris is.¹⁶¹ Mivel ugyanúgy egy rojcsai határjárásról van szó, nem kizárt, hogy a két Orbán azonos személy volt. 1256 októberében a bán egy birtokügyben ítélezett, a két fél földterületeinek elválasztása céljából István kiküldte Leucha-t, Budyna rokonát, aki szintén *dilectus et fidelis noster*ként került megemlítésre.¹⁶² Leucha itt bukkan fel először és utoljára, minden bizonnyal rokona Budyna is familiáris lehetett, bár ezen oklevélén túl erre nincsen bizonyíték. 1258-ban egy varasdi birtokrendezés során a főúr kiküldte két hívét, Eleket (*Alexium*) és Scemét a közelebbiről ismeretlen Selk fiainak birtokában lévő földek határainak megvizsgálására.¹⁶³ Elek familiáriságát bizonyítja a formulán túl az a tényező is, hogy a bizonyítottan familiáris Sceme

¹⁵⁶ KRISTÓ, 1979. 123–124.

¹⁵⁷ RIC 32. sz.; ZSOLDOS, ARCH. 284., 291., 298., 350., 355.; KRISTÓ, 1983/B. 217.

¹⁵⁸ CDCr IV. 473–474., V. 104.

¹⁵⁹ Fejér olvasatában: „[...] Urbanum de Weresu [...]” – CD IV. 2. 348.

¹⁶⁰ „[...] per Urbanum de Weresu, dilectum et fidelem nostrum [...]” – CDCr IV. 597.

¹⁶¹ „[...] homine nostro Urbano de Bech mediante.” – DL 419.

¹⁶² CDCr V. 25.

¹⁶³ CDCr V. 113.

mellett van említve az oklevélben. 1265-ben IV. Béla megadományozta Zala megyében Salamon fia Demetert a szolgálataiért, melyeket István egykori stájer kapitány bizonyított.¹⁶⁴ Az oklevélben István Demeter uraként (*dominum suum*) van említve, mely egyértelműen kijelöli Demeter familiárisi függését. István ekkor már régen halott volt,¹⁶⁵ ugyanakkor a birtokadományok felől – a magyar középkorkutatás előtt ismert módon – gyakran jóval az adományozandó tett után rendelkeztek.

A fentiek alapján, megfigyelhető, hogy István famíliája, ahogyan a többi hasonló befolyású főúré, több szintre tagolódott.¹⁶⁶ A família két jól elválasztható körre osztható: a méltóságviselő, valamint a méltóságot kimutathatóan nem viselt egyének csoportjaira. Az utóbbi kör tagjai között számos olyan személyt figyelhetünk meg, akik nevük alapján vélhetően Szlavóniából származtak, ilyen Sceme, Gurbisa és Leucha. Mindez jelzi, hogy István befolyása volt annyira jelentős, hogy helyi személyek is beálljanak a famíliájába, illetve helyi birtokosok segítségével jóval eredményesebben tudta folytatni birtokrendező politikáját. Emellett Domokos alországbíró és későbbi vicebán jelenléte arra utal, hogy a főúr szlavóniai pozícióinak megerősítése érdekében magával vitte embereit a tartományba báni kinevezések. István familiárisainak rendszere viszont nem képeződött le teljesen az általa nekik kiadott feladatokon. Bár a méltóság nélküli egyének, ahogyan az előkerüléseikből is látszik, általában birtokügyletekben nyújtottak helyi segítséget, míg a vicebánok nemegyszer ténylegesen is helyettesítették Istvánt,¹⁶⁷ megesett az is, hogy a vicebánt küldte ki István egy bizonyos birtokügyben segédkezni.¹⁶⁸ Így megállapítható, hogy a familiárisok feladatai nem különültek el oly módon, mint ahogyan különböző méltóságaik sugallnák.

4. A Sárvármonostoriak második nemzedéke¹⁶⁹

Bár kétségtelenül Dragun fia István volt a legnagyobb hatású és legmeghatározóbb tagja a Sárvármonostori ág második generációjának, röviden érdemes elidőzni a kortárs rokonainak viselt dolgai mellett is. Mivel a második generáció tagjai, Istvánt leszámítva nem viseltek kimutatható méltóságot, így a rájuk vonatkozó forrásanyag is hiányosabb. Ugyan a dolgozat elsősorban István bán 1260-as haláláig vizsgálja a Sárvármonostoriakat, azon személyek

¹⁶⁴ DL 1590.; RA 1460. sz.

¹⁶⁵ CDCr V. 323.

¹⁶⁶ ZSOLDOS, 2017. 141.

¹⁶⁷ DL 447.; DL 35829.; CDCr V. 205–206.

¹⁶⁸ DL 50618.

¹⁶⁹ Családfájukra lásd: Függelék

esetében, akik a megadott időintervallumon túl is ténykedtek, a későbbi releváns forrásokat is figyelembe veszem.

István után elsőként unokatestvére, Miklós fia Pál neve kerül elő a forrásokban, akit 1246-ban egy Istvánnal kapcsolatos birtokügyben két oklevél is említ. Pál ezen események előtt valamikor fogságba esett, és a maga kiváltása érdekében a majádi uradalmát elzálogosította.¹⁷⁰ Miklós fia Pál fogságba esése nagy eséllyel összeköthető az ezidőben lezajló 1246-os magyar–osztrák háborúval, az elzálogosított majádi uradalom soproni elhelyezkedéséből ítélve.¹⁷¹ Mivel Pál éppen Istvántól kért segítséget, felvethető, hogy közösen vettek részt a harcokban. 1246 után a kútfők sokáig hallgatnak Pálról, még az 1250-es sárvári monostorral kapcsolatos ügyben sem szerepel, csak jóval később egy 1292-es, Lotárdnak, az ő fiának tett királyi adomány említi ismételten. Az oklevél kifejti, hogy Miklós fia Pál rokonaival, valamint 70 katonájukkal részt vettek István hercegnek (a későbbi V. István) a Stájer Hercegségért folytatott háborújában.¹⁷² Ez a bizonyos stájer hercegségért folytatott háború nem vonatkozhat másra, mint a már említett 1260-as stájer lázadásra, melynek következtében a magyarokat végleg elűzték Stájerországból.¹⁷³ Mivel ezekben az eseményekben István bán is részt vett, és mint láthattuk, korábban is harcolhattak együtt, Pálnak az Istvánnal való közös részvétele a stájer konfliktusban feltételezhető. Bár a III. András féle oklevél halálát konkrétan nem említi, mivel fia, Lotárd és annak fia, László a királyi adomány kedvezményezettjei, 1292-re Pál minden bizonnyal már nem élt.

Pál után nem sokkal, 1248-ban megjelent Apaj bán fia Apaj *comes* is az oklevelekben: Osl nembeli Herbord királyi birtokadományának határjárásánál az ő birtokát is említik.¹⁷⁴ Apaj az 1270-es években egy birtokperben bizonyos Neзде és Kőröshegy jószágokkal kapcsolatban azt állította, hogy azokat Kálmán hercegtől kapta.¹⁷⁵ Mivel Neзде birtok később a leszármazottai kezén kimutatható, a bizonyítást sikeresnek kell venni, meglátásom szerint ezáltal Apaj első előbukkanása Kálmán herceg 1241-es halála elé tehető.¹⁷⁶ Ezután Apaj *comes* sokáig csak határjáró oklevelekben bukkan fel, 1251-ben és 1258-ban is.¹⁷⁷ Mindezek az információk viszont ellentmondanak Engel Pál rekonstrukciójának, aki csupán 1250-ig, a

¹⁷⁰ HO I. 24.; CD VII/3. 28–29.; ÁÚO V. 66–67.

¹⁷¹ CSÁNKI III. 619.

¹⁷² „[...] pro meritoriis serviciis [...] comitis Pauli eidem domino Stephano regi in omnibus expeditionibus [...] et specialiter eo tempore cum homines seu Ducatus Styrie tunc temporis ad ipsum dominum regem Stephanum pertinentes ab eodem domino Stephano rege perversi in perfidiam se retraxerant in conflictu contra eosdem homines Styrie [...]” – ÁÚO V. 66.

¹⁷³ RUDOLF, 2023. 200., 613.

¹⁷⁴ CDCr IV. 353.

¹⁷⁵ DL 773.; RIC 407., 408. sz.

¹⁷⁶ ECKHART, 1911. 37–38.

¹⁷⁷ DL 343.; CDCr IV. 474., V. 104.

sárvári monostor okleveléig tudta kimutatni Apaj *comest*, míg fiát, aki szerinte történetesen szintén az Apaj nevet viselte, 1274 és 1297 közé tette.¹⁷⁸ Ám ennek a rekonstrukciónak a források ellent mondanak: jelen esetben, ahogyan azt már Karácsonyi és Wertner is megsejtette, egyetlen személyről beszélhetünk.¹⁷⁹ Apaj 1258 után 1270 és 1272 között, illetve 1274-ben is előkerül.¹⁸⁰ Hogy jelen esetben ténylegesen is Apaj *comes*-ről beszélünk és nem az ő „fiáról”, azt két 1275 és 1276 táján kelt oklevél bizonyítja, melyben Apajt, Apaj bán fiaként említik.¹⁸¹ Ezek alapján ő az az Apaj, aki 1284 környékén egy birtokperben rokonát, Aladár *comest* is képviselte, és később 1293-ban és 1297-ben is kimutatható, utolsó említése élőként pedig 1300-ból származik. Utóbbi meglátásom szerint csak megerősíti, hogy itt végig ugyanazon személyről van szó, mivel szerepel mellette fia Ekch is, az Engel által feltételezett harmadik Apajnak pedig nem volt ilyen nevű fia.¹⁸² Apaj *comes*-ről hosszú életén és számos – a dolgozat időkeretén kívül eső – birtokperén kívül keveset lehet tudni, hivatalt kimutathatólag nem viselt. Rendkívül hosszú okleveles jelenlétét megmagyarázhatja, hogy az 1250-es években még meglehetősen fiatal felnőtt lehetett, amit megerősít, hogy az 1270-es évek legelejéig nem mutatható ki önálló pere vagy intézkedése.

Ezzel elérkeztünk a második generáció azon tagjaihoz, akiknek az első említése a már említett 1250-es oklevélben történik. A sort Miklós bán fiával, András *comesszel* kezdeném, akit az első említésén túl további egy, a Zemplén megyei leleszi monostor kegyuraságát neki adományozó 1252-es királyi oklevél említ. Az oklevél *narratio*-jában megemlíti András korábbi érdemeit, így kiderül, hogy András már ifjú kora óta a király szolgálatában állt, a király ellenségei ellen és az ország javára munkálkodott.¹⁸³ Mindez nem árul el sokat korábbi pályafutásáról vagy tetteiről, de úgy tűnik, nagy érdemei lehettek, mivel Lelesz egy fontos (egy későbbi megerősítés nyomán) királyi konvent volt.¹⁸⁴ Ezen adomány után Miklós bán fia András eltűnik a forrásokból, 1282-re már vélhetően elhunyt, mivel ekkor András nevű fia az egyik tőle szerzett földjét eladományozza.¹⁸⁵ Hivatalviseléséről nem tudni, ellenben nem kizárt, hogy azonosítható valamely korabeli András nevű méltóságviselővel.

¹⁷⁸ ENGEL, GEN. Gútleked nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás

¹⁷⁹ Mindez egybe vág Karácsonyi János és Wertner Mór rekonstrukciójával is, azonban Wertner egyszerűen túl kevés oklevelet ismert Apajról ahhoz, hogy mást feltételezzon, míg Karácsonyi az 1270-es évek legeleje és az 1290-es évek között nem tudott Apajnak semminemű tevékenységéről, 1297-en túl pedig nem tudta kimutatni. KARÁCSONYI, 1900². 510.; WERTNER, 1909. 397.

¹⁸⁰ DL 773.; DL 1273.

¹⁸¹ RIC 407–408. sz.

¹⁸² DL 76175.; RA 4340. sz.; ZICHY 61., 80.; WERTNER, 1909. 397.

¹⁸³ „[...] quae nobis idem a primevis sue etatis temporibus in diversis nostris et regni nostri negotiis laudabiliter exhibuit [...]” – DL 57208.

¹⁸⁴ KUMOROVITZ, 1928. 1.

¹⁸⁵ HO VIII. 224.; KARÁCSONYI, 1900². 511.

Tiba fia Tibát Engel szerint mindössze két oklevél említi: az 1250-es sárvári monostorral kapcsolatos és egy 1253-as, melyben egy birtokvételeit taglalják, ennek viszont ellentmond Karácsonyi, aki szerint az idősebb Tiba az ő szintén Tiba nevet viselő fia 1280-as említése idején még élt.¹⁸⁶ Nézetem szerint, jelen esetben ismételt a Karácsonyi-féle rekonstrukció a megalapozottabb, mivel az idősebb Tiba V. István uralkodásáig biztosan kimutatható különböző birtokügyekben, de akár tovább is, mivel egy nehezen datálható, 1268 és 1283 közé tehető oklevél is beszámol róla.¹⁸⁷

Csépán fia Kelednek 1255-ből van adatunk viselt dolgaira egy birtokperrel kapcsolatban.¹⁸⁸ 1265-ben pedig már ő és apja özvegye perel az előbbi hitbérével kapcsolatban.¹⁸⁹ Karácsonyi János szerint Csépánnak Keleden túl volt egy Lőrinc és egy Mihály nevű fia is, ellenben Engel a névmegegyezésen (ti. ők is Gutkeledék és egy bizonyos Csépán fiai voltak) túli bizonyítékok híján később nem azonosította őket Keled testvéreiként.¹⁹⁰ Hogy Lőrinc és Mihály mégis Keled testvérei voltak, arra az 1265-ös oklevél közvetett bizonyítékot szolgáltat: Csépán özvegye fiaival együtt perelt Keled özvegyével, ami azt feltételezi, hogy szemben Engel rekonstrukciójával Csépánnak, de legalább is a feleségének több fia is volt.¹⁹¹ Így kézenfekvő az ismeretlen nevű fiúk Lőrincsel és Mihállyal való azonosítása.¹⁹² A források a testvéreket az itt előkerülő okleveleken túl nem említik.

Pelbárt ungi ispán fia, Pelbárt tevékenységéről szintén csak kevés kútfő ad tanúbizonyságot. 1250 után 1264-ben tűnik fel újra, ezúttal utoljára felesége végrendelkezésénél.¹⁹³ Engel Pelbárt halálát 1280 elé helyezi, mivel ezebben Pelbárt rokonai már pereskednek Vadaszt nevű birtoka felett.¹⁹⁴ A halál időpontja viszont szűkíthető, ugyanis Vadaszt birtok Pelbárt halála után visszaszállt az uralkodóra, és István ifjabb király István bán fiának, Joachimnak adományozta.¹⁹⁵ Mivel Joachim a királyi család konfliktusában valamikor 1263 és 1266 között állt István ifjabb király oldalára, és Vadaszt birtokot István még ifjabb

¹⁸⁶ DL 343.; DL 98501.; ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás; KARÁCSONYI, 1900². 537–539.

¹⁸⁷ RA 2236. sz.; DL 67218.; RIC 160., 163., 177. sz.; KARÁCSONYI, 1900². 538.

¹⁸⁸ DL 76142.; DL 76147.; DL 343.

¹⁸⁹ DL 76147.

¹⁹⁰ Egy alkalommal jelennek meg mindketten, 1272-ben. DF 275792.; KARÁCSONYI, 1900². 534.; ENGEL, GEN. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 9. Töredékek

¹⁹¹ „[...] inter relictam Chipani et filiorum eiusdem ex una parte [...]” – DL 76147.

¹⁹² Mindennek ellentmond, hogy Keleddel ellentétben a másik két testvér nem szerepel az 1250-es sárvári monostorral kapcsolatos oklevélben, ez viszont következhet abból, hogy mindnyájukat Keled képviselte, avagy ekkor még kiskorúak voltak.

¹⁹³ DL 76144.

¹⁹⁴ DL 76160.

¹⁹⁵ KISS-KOMJÁTHY, 2023. 276.

királyként adományozta neki,¹⁹⁶ emiatt nézetem szerint Pelbárt halálát valamikor Joachim átállása, illetve saját 1264-es utolsó említése után és V. István trónra lépése elé, tehát 1264–1266 és 1270 közé lehet datálni.

Pelbárt fia Pelbárt unokatestvérei, Mihály fiai közül János nem is volt jelen a sárvári monostornál 1250-ben, míg Lászlónak ez az egyetlen említése.¹⁹⁷ Aladár, a harmadik testvér ugyanakkor 1250 és 1284 között számos alkalommal kimutatható, a birtokügyek mellett minden jel szerint részt vett az 1278-as második morvamezei ütközetben is.¹⁹⁸ Karácsonyi szerint 1284-ben halhatott meg.¹⁹⁹ A harmadik testvérről, Jánosról egy kútfő sem szól, hasonlóan az első nemzedék tagjaihoz, így őt valójában fián, Andrásón keresztül ismerjük, aki 1280-ban közösen szerepel nagybátyjával, Aladárral egy birtokügyben.²⁰⁰

A Sárvármonostoriak második nemzedékéről kevés információ áll rendelkezésre. István bánt leszámítva nem mutatható ki hivatalviselésük, és 1260-ig, dolgozatom vizsgált időszakának végéig még birtokpereikről is alig lehet beszélni. Az István bánon kívül ismert 11 tag közül kizárólag Miklós fia Pálról és Miklós bán fia Andrásról mutatható ki az, hogy a király szolgálatában álltak. A kettejük királyi szolgálata már csak azért is figyelemreméltó, mert mindketten közeli rokonságban álltak országos méltóságot viselt rokonaikkal, és jelentős vagyonnal rendelkezettek, legalább is Pálnak a stájer háborúban résztvevő 70 katonája és Andrásnak a leleszi kolostorba való beiktatása ezt sugallja. Ebből tehát az is levonható, hogy a nagyhatalmú rokonokhoz közelebb álló személyek, ha méltóságviseléssel nem is, vagyonilag inkább kamatoztatni tudták kapcsolataikat, míg a távolabb állók erre nem voltak képesek, avagy nem állt szándékukban. Mindezen túl a második nemzedék vizsgálata távolról sem bizonyult hiábavalónak: a genealógiájukkal kapcsolatos egymásnak ellentmondó szakirodalmi megállapítások helyett sikerült egy egységes képet kialakítani a családfájáról.

5. A Sárvármonostoriak birtokai

A birtokok vizsgálatánál elsősorban azon birtokokat tartottam szem előtt, melyeknél kimutatható, hogy a vizsgált két nemzedék tagjainak életében, illetve elsősorban a vizsgált periódusban (1260-ig) a Sárvármonostoriak tulajdonában voltak új adományként vagy ősi birtokként, így könnyebben lehet rekonstruálni a rokonság helyezkedését is. Ez alapján a birtokokat az első nemzedék 8 tagjának leszármazottjaira nézve külön-külön, a forrásokban

¹⁹⁶ KISS-KOMJÁTHY, 2023. 276–277.

¹⁹⁷ DL 343.

¹⁹⁸ RA 3286. sz.; ZICHY 61.; KARÁCSONYI, 1900². 530.

¹⁹⁹ KARÁCSONYI, 1900². 531.

²⁰⁰ DL 76160.

előkerülésük sorrendjében, időrendben vizsgáltam, táblázatba rendeztem és térképre vittem. A birtokok részletes felsorolását, elhelyezkedését és azonosítását terjedelmi okok miatt a *Függelékben* taglalom, ehelyütt csak a főbb következtetéseket vonom le a Sárvármonostoriak birtokviszonyaiból.

A Sárvármonostoriaknak a vizsgált periódusban meglehetősen kevés birtokuk kerül említésre, ami véleményem szerint nem véletlen, ebben az időben még nem következett be a nemzetségi birtokok megosztása, mely a 14. századig is eltarthatott. Mindössze Istvánról mondható el, hogy hamar függetlenedett atyafiságától, bár az ő birtokainak kiugróan nagy száma a többi rokonához képest inkább magyarázható jóval dokumentáltabb életével, mint az anyagi fölényével. Ezen okokból az itt számba vett birtokok semmi esetre sem fedik le az ebben az időszakban a rokonság tulajdonában álló birtokokat. Az is egyértelműen látszik – főleg a később előkerülő birtokok alapján – hogy a Sárvármonostoriak ősi birtokai Szabolcs és Szatmár megyékben, illetve ezek környékén voltak találhatóak. Mivel a később előkerülő birtokokról csak elvétve lehet megállapítani, hogy a vizsgált időszakban is birtokolták-e tulajdonosai – és mint Istvánnál ez látható, megeshetett, hogy az ősi birtokok szomszédságában újabb birtokok kerültek beszerzésre –, módszertani szempontból megalapozottabb a birtokviszonyok ilyen szigorúan időhöz kötött vizsgálata. Ezen felül a Sárvármonostoriak gazdagságát jobban jelzi a falvak mennyiségénél a négy darab birtokukban lévő monostor, a csatári, sárvári, leleszi és szőláti egyházak. Kristó Gyula kimutatta, hogy a nemzetségek kezén lévő monostorok száma összefüggésben áll azok előkelőségével.²⁰¹ A Sárvármonostoriak 1260-ra négy monostornak is a birtokában voltak, ami több, mint egyes főúri nemzetségek összes korabeli monostora,²⁰² mely alapján feltételezhető – ha a birtokok mennyisége és a hivatalviselések hiánya alapján nem is – , hogy a Sárvármonostoriak, főleg a több monostorhoz is kapcsolható tagjaik, meglehetősen tehetősnek és előkelőnek számíthattak.

Magának Istvánnak az esetében megfigyelhető egyfajta méltóságorientált birtoklási politika. Olyan területeken kért és kapott birtokokat a királytól, ahová méltóságai kötötték. 1245 és 1246 között országbíróként és nyitrai ispánként Nyitra megyében, 1251-ben bánként pedig Szlavóniában is kapott birtokadományokat. 1259-ben a majádi uradalom is a kezére jutott, ekkoriban üzték el István herceget a Stájer Hercegség éléről.²⁰³ Meglátásom szerint, az egykori Babenberg területek mellett, a Fertő-tó környékén fekvő majádi birtokok fontos kiindulópontnak számíthattak az 1260-as csehekkel való konfliktus és a kroissenbrunni ütközet

²⁰¹ KRISTÓ, 2004. 409–410.

²⁰² KRISTÓ, 2004. 409.

²⁰³ RUDOLF, 2023. 893.

során. Ennek ellenére István hosszú távon a szabolcsi birtoklásban gondolkodhatott, mivel ősi birtokai környékére is kért újabb birtokokat, Szlavóniába csak a báni méltósága kötötte.²⁰⁴ Az utóbbi, utódjaik kevés Szlavónia-közeli birtoka miatt óvatosan kijelenthető Apaj és Miklós bánokról is. Mindezek ellenére István szlavóniai birtoklása távolabbra mutat, egy szándékos – ugyan csak ideiglenes – költözést, székhelyváltást sejtet. A szlavóniai birtokrendezésekhez és reformokhoz erős és állandó báni jelenlétre volt szükség, ezt szolgálhatták a birtokadományok és az építkezések is. Istvánt erős szlavóniai berendezkedése tette alkalmassá arra, hogy 1254-től a stájer kapitányi tisztséget is betöltse. Mindebből tehát következik, hogy a királynak is érdekében állhatott a bán drávántúli pozícióinak erősítése. Ezen alapokra építette ki fia, Joachim az oligarchikus tartományának kezdeményét,²⁰⁵ ugyanakkor István tevékenységének semmilyen eleme nem utal arra, hogy a tartományépítés már az ő idejében elkezdődött volna.

Konklúzió

A Gutkeledék Sárvármonostori ágának első két generációja, valamint Dragun fia István pályájának, tetteinek és birtokviszonyainak elemzése után jelen dolgozat csupán egyetlen kérdés megválaszolásával adós: milyen szerepet játszottak a Sárvármonostoriak és kifejezetten István fia, Joachim tartományának kialakulásában? István IV. Bélához való hűségéhez – ahogyan ez az egyre jelentősebb megbízatásaiból is látszik – pályafutása során sosem férhetett kétség, tartományépítési szándékáról semmi esetre sem beszélhetünk. Ugyanakkor a Gutkeled tartomány nem alakulhatott volna ki nélküle, fia, Joachim az ő befolyásának és nemzetközi hírnevének segítségével tudta megkötni rangos házasságát, az ő politikai tőkéjének segítségével tudott hamar magas méltóságokat szerezni az udvarban és végül, de nem utolsó sorban, az ő birtokaira és szlavóniai egzisztenciájára támaszkodva tudta kiépíteni rövid életű tartománykezdeményét. Továbbá István felemelkedése is nehezen képzelhető el előkelő rokonsága, főleg Apaj és Miklós bánok nélkül, kiknek nagy hatása lehetett az ő kezdeti pályafutására.

A dolgozat célja a Gutkeled nembeli Sárvármonostoriak eredetének vizsgálata, első két nemzedékük tevékenységének és különösen Dragun fia István pályafutásának áttekintése volt, mindezek teljesítése révén egy átfogó képet sikerült kapni a Sárvármonostoriakról és István bánról. Emellett a dolgozat számos, a nemzetséghez, illetve annak tagjaihoz köthető kérdésben újdonsággal tud szolgálni: Vid ispán feltételezett nádori hivatalviselése, Miklós megnevezése mint a Sárvármonostoriak őse, vagy Apaj bánnak Kálmán herceg mellett a birtokvizsgálatokban

²⁰⁴ KARÁCSONYI, 1900². 517.

²⁰⁵ KISS-KOMJÁTHY, 2023. 275.

való szerepe. István esetében a András herceg alatti tevékenysége, a dalmáciai politikájának újraértelmezése, hercegi címének különleges jogköre, 6 újonnan kimutatott familiárisa és az eddig a szakirodalom számára ismeretlen István tengeremelléki bán azonosítása is újdonságként aposztrofálható. Ezek mellett jelen dolgozat számos helyreigazítást és kiegészítést tartalmaz a Sárvármonostoriak genealógiájával kapcsolatban, az eddigi egymásnak gyakran ellentmondó szakirodalmat szintetizálja és pontosítja.

Összességében az igen rangos és előkelő háttérrel rendelkező István egzisztenciája és politikai tőkéje nem volt elhanyagolható Joachim tartományának kialakulásában. Istvánnak tizenhárom azonosított familiárisa, valamint a király által is támogatott méltóságorientált szlavóniai megtelepedése páratlan alapot biztosítottak az általa végzett birtokrendezéseknek és később a stájerországi jelenlétének is. Ezen alapokkal, valamint megnövelt – hercegi – jogkörének köszönhetően sikerre tudta vinni IV. Béla politikáját mind Szlavóniában, mind a dalmát tengerparton. Az András herceg halicsi uralma óta szolgáló főúr a korabeli Magyar Királyság minden fontosabb méltóságát viselte, hű szolgálataival rászolgált a király bizalmára, aki azokat birtokokkal és egyre fontosabb kinevezésekkel hálálta meg. Mindezek következtében István az ország egyik legbefolyásosabb szereplőjévé emelkedett, híre külföldön is ismertté vált. István, ki korának minden jelentősebb politikai eseményében részt vett, kitartott király, IV. Béla mellett minden nehézségben, ezzel egy olyan főúri ideált képviselve, mely fia, Joachim korára már letűnőfélben volt.

Bibliográfia

Források

DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
AO	Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk. Kristó Gyula et al. Szerk. Almási Tibor et al. I–LIII. Szeged–Bp. 1990–2024.
ÁÚO	Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844.
CDCr	Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagrabiae 1904–1990.
CDES	Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1975– 1987.
CHRONICI XIV.	Chronici Hungarici Composito Saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: <i>Scriptores Rerum Hungaricum. Tempore ducum reumque stripis Arpadinae gestarum.</i> I. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. 217–505.
DCTC	Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium. A körösi comes terrestrisek

	oklevelei (1274–1439). Szerk. B. Halász Éva – Suzana Miljan. Bp.–Zágráb 2014.
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad. Nagy Imre et al. Győr–Bp. 1865–1891.
OTTOKAR ADG.	<i>Ottokar aus der Gaal</i> : Stájer rímes krónika (Részletek). Ford. és bev. Bagi Dániel. (Arpadiana II.) Bp. 2023.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987.
RD	Az Árpád-házi hercegek és hercegnők okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Zsoldos Attila. Bp. 2008.
RIC	Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Összeáll. Szőcs Tibor. Bp. 2020.
RITUS	Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom. Ritus. Szerk. Karácsonyi János – Borovszky Samu. Bp. 1903.
RP	Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szőcs Tibor. Bp. 2012.
SIMONIS DE KÉZA	<i>Simonis de Kéza</i> : Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky. In: <i>Scriptores Rerum Hungaricum. Tempore ducum reumque stripis Arpadinae gestarum</i> . I. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. 129–194.
ZICHY	A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső. Pest 1871.

Szakirodalom

ÁMTF	<i>Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.</i>
BOLLA, 1974.	<i>Bolla Ilona: A közszabadság lehanyaglása a XIII. században. A liber és libertas fogalom az Árpád-korban II. Történelmi Szemle 17. (1974) 1–31.</i>
BÓNIS, 1974.	<i>Bónis György: Decretalis Intellecto. III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről. Történelmi Szemle 17. (1974) 24–31.</i>
BOROSY, 1978.	<i>Borosy András: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 25. (1978) 315–338.</i>
BARABÁS, 2024.	<i>Gábor Barabás: Ugarski hercezi u Slavoniji u 13. stoljeću: zemlja prijestolonasljednika? In: Od Sclavoniae do Slavonije. Pojam, opseg I granični Položaj u srednjem i ranom novom vijeku. Szerk. Robert Skenderović – Milan Vrbanus. Slavonski Brod 2024. 99–118.</i>
BRADÁCS, 2016.	<i>Bradács Gábor: Gutkeled nembeli István szlavón bán és István ifjabb király harcai a salzburgi érsekségért vívott háborúban (1258–1259). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Bp. 2016. 171–197.</i>
CSÁNKI	<i>Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.</i>
ECKHART, 1911.	<i>Eckhart Ferenc: Adalékok a Gut-Keled nemzetség genealógiájához. Turul 29. (1911) 35–38.</i>
ENGEL, GEN.	<i>Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori</i>

- magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM Bp. 2001.
- ENGEL, DIG. *Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bp. 2020.*
- FARKAS, 2020. *Farkas Csaba: A király és udvara a 11–14. századi Magyarországon. Az udvari méltóságviselők az Árpád- és kora Anjou-korban. PhD-értekezés. (ELTE) Bp. 2020.*
- FEHÉRTÓI, 2004. *Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár. (1000–1301). Bp. 2004.*
- FEJÉRPATAKY, 1892/A. *Fejérpataky László: Kálmán király oklevelei. Bp. 1892.*
- FEJÉRPATAKY, 1892/B. *Fejérpataky László: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle 17. (1892) 5–22.*
- FODOR, 2000. *N. Fodor János: A Gutkeled nemzetség Szólátmonostori ága az Anjou-korban. Turul 73. (2000) 97–109.*
- FODOR, 2004. *N. Fodor János: Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához. A Gutkeled nemzetség Szólátmonostori ágának családnevei. Névtani Értesítő 26. (2004) 31–45.*
- FONT, 2005. *Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged 2005.*
- FONT–BARABÁS, 2017. *Font Márta–Barabás Gábor: Kálmán herceg (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs 2017.*
- FÜGEDI, 1977. *Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977.*
- GÁL, 2018. *Judit Gál: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in*

- Hungary (1242–1267). In: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*. Ed. Kosana Jovanović – Suzana Miljan. Amsterdam 2018. 37–48.
- GÁL, 2020. *Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői*. Bp. 2020.
- GYÖRFFY, 1977. *Györffy György: István király és műve*. Bp. 1977.
- HÓMAN, 1916. *Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. 1000–1325*. Bp. 1916.
- KÁDÁR, 2018. *Kádár Tamás: Az uralkodóházzal vérrokoni kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználat a kora középkori Magyarországon*. Turul 91. (2018) 121–131.
- KÁLLAY, 1902. *Kállay Ubul: Bánfi Lukács nemzetsége*. Turul 20. (1902) 140–141.
- KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY, 2014. *Kálnoki-Gyöngyössy Márton: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata*. Numizmatikai Közlöny 112–113. (2013–2014) 125–150.
- KARÁCSONYI, 1900². *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp. 1900.²
- KISS-KOMJÁTHY, 2023. *Kiss-Komjáthy Andor: „Qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit”. Gutkeled nembeli Joachim személye és szerepe*. Fons 30 (2023) 273–310.
- KRISTÓ, 1979. *Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp. 1979.
- KRISTÓ, 1983/A. *Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről*. In: *Uő: Tanulmányok az*

- Árpád-korról. (Nemzet és Emlékezet) Bp. 1983. 26–50.
- KRISTÓ, 1983/B. *Kristó Gyula: Különkormányzat az Árpád-kori Drávántúlon és Erdélyben. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 208–240.*
- KRISTÓ, 2004. *Kristó Gyula: A tatárjárás előtti bencés monostorainkról. Századok 138. (2004) 403–411.*
- KUMOROVITZ, 1928. *Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Turul 42. (1928) 1–39.*
- LADÁNYI, 1980. *Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 23. (1980) 450–477.*
- MÁLYUSZ, 1971. *Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971.*
- MAKK, 1987. *Makk Ferenc: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. Acta Historica Szegediensis 84. (1987) 31–44.*
- MAKK, 1994. *Makk Ferenc: Vid. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. (9–14. század) Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 729.*
- MEZŐ, 1998. *Mező András: Templomneveink a középkorban. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series 24. (1998) 113–135.*
- MOLNÁR, 2023. *Molnár Péter: Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana”. Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege. Bp. 2023.*
- NÉMETH, 1997. *Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997.*

- NÉMETH, 1999. *Németh Péter: Ismeretlen Szatmár megyei falvak a középkorból I. Névtani Értesítő 21. (1999) 63–65.*
- NÉMETH, 2008. *Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. Nyíregyháza 2008.*
- NÓGRÁDY, 1995. *Nógrády Árpád: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129. (1995) 157–194.*
- OLCHVÁRY, 1902. *Olchváry Ödön: A muhi csata. Harmadik és befejező közlemény. Századok 36. (1902) 505–527.*
- PAULER, 1899. *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Bp. 1899.*
- PESTY, 1880. *Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. II. Bp. 1880.*
- PETRI *Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája I–III. Bp. 1901–1904.*
- PÓR, 1899. *Pór Antal: Rénold nádor és ivadéka. Turul 7. (1889) 114–118.*
- RÁKOS, 1974. *Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Histrocia 47 (1974) 3–29.*
- RUDOLF, 2023. *Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. Bp. 2023.*
- SZABO, 1920. *Gjuro Szabo: Sredovječni gradovi u hrvatskoj i slavonski. Zagreb 1920.*
- SZENTGYÖRGYI, 1972. *Szentgyörgyi Mária: Kővár vidékének társadalma. Bp. 1972.*

- SZŐCS, 2014. *Szőcs Tibor: A nádori intézmény korai története. 1000–1342. Bp. 2014.*
- SZOVÁK, 1989. *Szovák Kornél: Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: A Dunántúl településtörténete VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém 1989. 299–316.*
- THOROCZKAY, 2020. *Thoroczky Gábor: A középkori Magyarország – Állam és ideológiák. Bp. 2020.*
- VÁLYI, 1799. *Vályi András: Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerint feltaláltatnak. II. Buda 1799.*
- WEISZ, 2009. *Weisz Boglárka: A zágrábi kamara az Árpádok korában. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.) előadásai. Szerk: G. Tóth Péter–Szabó Pál. Szeged 2009. 327–334.*
- WERTNER, 1892. *Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892.*
- WERTNER, 1898. *Wertner Mór: Az Árpádokori nádorok genealógiája. Második, befejező közlemény. Turul 16. (1898) 113–125.*
- WERTNER, 1904. *Wertner Mór: Újabb nemzetségi kutatások. III. közlemény. Turul 22. (1904) 131–144.*
- WERTNER, 1909. *Wertner Mór: Az Árpádokori bánok. Meghatározások és helyreigazítások I. Századok 43. (1909) 377–415.*

- ZSOLDOS, 2001. *Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2001. 269–281.*
- ZSOLDOS, 2007. *Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007.*
- ZSOLDOS, ARCH. *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011.*
- ZSOLDOS, 2014. *Zsoldos Attila: Hercegek és hercegnők az Árpád-kori Magyarországon. In: Hercegek és hercegnők a középkori Magyarországon. Szerk. Uő. Székesfehérvár 2014. 9–24.*
- ZSOLDOS, 2016. *Zsoldos Attila: A Berettyó urai. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Uő. Nagyvárad 2016. 101–154.*
- ZSOLDOS, 2017. *Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története. 1315–1342. Bp. 2017.*
- ZSOLDOS, 2020. *Zsoldos Attila: A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában. In: Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon. Szerk. Uő. Székesfehérvár 2020. 73–91.*